

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

DIAGNOSTIKA MÍSTA KONTROLY
(LOCUS OF CONTROL) U
ADOLESCENTŮ VE VĚKU 15–19 LET
VE VYBRANÝCH KRAJÍCH

DIAGNOSIS OF LOCUS OF CONTROL AMONG ADOLESCENTS
AGED 15–19 YEARS IN SELECTED REGIONS

Bakalářská diplomová práce

Autor: **Alan Fína**

Vedoucí práce: **PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.**

Olomouc

2020

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu diplomové práce, PhDr. Martinu Dolejšovi, PhD., za trpělivost, vstřícnost a poskytnuté rady. Dále bych rád poděkoval školám a jejich respondentům za účast v této studii. V neposlední řadě děkuji Studentské metodologické poradně katedry psychologie FF UP a všem, kteří mi umožnili tuto práci dokončit.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma: „Diagnostika místa kontroly (locus of control) u adolescentů ve věku 15–19 let ve vybraných krajích“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 9.4.2020

Podpis

OBSAH

Číslo	Kapitola	Strana
	OBSAH	3
	ÚVOD	5
	TEORETICKÁ ČÁST	6
1.	J. B. Rotter: locus of control a teorie sociálního učení	7
1.1	Teorie sociálního učení.....	7
1.1.1	Teorie sociálního učení J. B. Rottera	8
1.2	Locus of control.....	9
1.2.1	Locus of control ve vztahu k psychologii	11
1.2.2	Locus of control a rizikové chování	13
1.3	Shrnutí pojmu locus of control	15
2	Adolescence	17
2.1	Vymezení pojmu adolescence	17
2.2	Fyziologický vývoj	18
2.3	Kognitivní vývoj.....	19
2.4	Emoční vývoj.....	20
2.5	Vývoj identity v kontextu osobnosti.....	22
2.6	Morální vývoj	25
2.7	Socializace	26
2.7.1	Rodinné vztahy	26
2.7.2	Vztahy s vrstevníky	27
2.7.3	Romantické vztahy	28
2.8	Rizikové chování v adolescenci	29
	VÝZKUMNÁ ČÁST	31
3	Vymezení výzkumného problému	32
3.1	Výzkumné cíle.....	33
3.2	Hypotézy.....	33
4	Použité výzkumné metody	36
4.1	Škála interního-externího místa kontroly (CNSIE) (Nowicki & Strickland, 1973).....	36
4.2	Krátká škála pro posouzení orientace locus of control & v průzkumech populace (KMKB)	38
4.3	Škála interního a externího místa kontroly-4 (IE-4).....	40
4.4	Škála místa kontroly Zemanová & Dolejš (SMKDZ).....	43
5	Základní a výběrový soubor	45
5.1.	Administrace testové baterie	48
5.2.	Etické aspekty studie	49

6	Práce s daty a její výsledky	50
6.1	Transkripce a imputace dat.....	50
6.1.1	Imputace dat	50
6.2	Analýza výsledků jednotlivých metod	51
6.2.1	CNSIE	51
6.2.2	KMKB	53
6.2.3	IE-4.....	55
6.2.4	SMKDZ	56
6.3	Vyjádření ke stanoveným hypotézám	58
6.3.1	Srovnání 1. ročníků a 4. ročníků na základě LOC skóru	58
6.3.2	Vztah mezi věkem a naměřenými LOC skóry	59
6.3.3	Srovnání dívek a chlapců na základě LOC skóru.....	61
6.3.4	Vztahy mezi jednotlivými metodami měřící locus of control	62
6.3.5	Rekapitulace hypotéz	63
7	Diskuze	65
8	Závěr.....	69
9	Souhrn	71
	LITERATURA.....	74
	PŘÍLOHY	79
	Příloha 1: Tabulky a grafy	80
	Příloha 2: Abstrakt diplomové práce	82
	Příloha 3: Abstract of thesis	83
	Příloha 4: Žádost o spolupráci ve výzkumné studii	84
	Příloha 5: Informace pro vedení školy ve výzkumné studii.....	85

ÚVOD

Adolescence je dlouhým a kritickým vývojovým obdobím plným úskalí, do něhož vstupujeme jako děti a odcházíme z něj obtěžkáni povinnostmi světa dospělých. Velké množství změn, přibývajících povinností a pravomocí může být stejně tak děsivé jako fascinující. Není proto divu, že se někteří v tomto období dostanou do situací, kdy si připadají ztraceni a plní pochyb o sobě samých.

Tyto nejistoty, kterých je období adolescence plné, představují potenciální zdroj rizikového chování. Motivací k výběru daného tématu je bližší prozkoumání některých z charakteristik a faktorů, které danou rizikovitost jednání mohou ovlivnit. Za tímto účelem budeme vycházet z J. B. Rotterovy teorie locus of control, jejíž provázanost s rizikovým chováním byla prokázána v mnoha studiích.

K prozkoumání jsme vybrali adolescenty ve věku 15 až 19 let na středních průmyslových školách odborných s maturitním vzděláním. Právě v tomto období byl zjištěn nejvyšší přírůstek abúzu látek (Chomynová, Rous, & Mravčík, 2019).

Práce se skládá ze dvou částí, z nichž první se věnuje teoretickému ukotvení adolescence a teorie locus of control a druhá popisu užitých psychometrických nástrojů, výběrovému souboru, analýze dat a výsledkům.

TEORETICKÁ ČÁST

1. J. B. ROTTER: LOCUS OF CONTROL A TEORIE SOCIÁLNÍHO UČENÍ

Julian B. Rotter byl americkým psychologem, který se narodil v Brooklynu do rodiny židovských přistěhovalců. Prožil si jak zlatá dvacátá léta, tak i velkou krizi a válku, díky čemuž si uvědomil dopad společnosti a její vliv na utváření kognitivních procesů jedince, což velmi ovlivnilo i jeho budoucí tvorbu (Strickland, 2014).

Je především znám pro zavedení pojmu očekávání a posílení z oblasti behaviorismu do oblasti sociálního učení a vytvoření tak pomyslného mostu mezi těmito směry (Strickland, 2014). Sám sebe tak považoval za příslušníka nebehaviorismu, avšak často byl nesprávně řazen k sociálně-kognitivnímu přístupu (Výrost & Slaměník, 2008). K této mýlce dochází především kvůli teorii sociálního učení, v níž J. B. Rotter koncipoval své nejslavnější teorie, jako je *locus of control* nebo *teorie očekávaného zpevnění* (Nakonečný, 2009). I přes fakt, že se tato teorie nachází právě na území sociálně-kognitivního přístupu, vychází právě ona teorie u J. B. Rottera z některých prvků behaviorismu.

1.1 Teorie sociálního učení

Teorie sociálního učení vychází z behaviorismu, ve kterém je chování výsledkem podnětu a následné reakce. I v teorii sociálního učení se tak setkáme s pojmy jako je reakce či posílení, avšak nesnaží se vysvětlit učení a chování zjednodušeným modelem S-R (podnět-reakce) (Nakonečný, 2009).

Jedni z prvních teoretiků, jež přispěli k teorii sociálního učení byli N. E Miller a J. Dollard. Vysvětlovali proces sociálního učení skrze imitaci, která slouží k získání jakéhosi klíče „jak jednat“ ve chvílích, kdy jedinec toto sám v dané situaci vyhodnotit nedokáže. Svou teorii nazvali *závislé připodobňování* a byla odvozena z pozorování chování krys (Výrost & Slaměník, 2008). Bohužel tak nebrali dostatečně v potaz komplikovanou vnitřní kognitivní strukturu jedince, stejně tak jako širší množství sociálních podnětů, regulující chování (Nakonečný, 2009).

Jak pravil Gherardi et al. (1998, 274) „*Learning, in short, takes place among and through other people.*“, tato dnes již samozřejmá myšlenka přišla do teorie sociálního učení

později, až s příchodem autorů J. B. Rottera, A. Banduri a dalších. Teorie sociálního učení tak vyzdvihuje kognitivní, a především sociální složku procesu, v nichž má očekávání, osobní perspektiva, hodnoty nebo pravděpodobnost dosažení kýžené odměny vliv na výsledné chování a učení (Rosenstock, Strecher, & Becker, 1988)

„Teoretikové sociálního učení zastávají názor, že chování je ovlivněno interními procesy a pozorováním chování ostatních lidí i pozorováním prostředí, kde se chování objevuje“ (Nolen-Hoeksema, 2012, 556-557).

Této sociálně-kognitivní oblasti se intenzivně věnovalo po dobu více než půl století několik velikánů psychologie, některými z nich jsou již zmíněni N. E. Miller, J. Dollard, J.B. Rotter, A. Bandura, ale také R. Sears, H.O. Mowrer či G. Kelly (Výrost & Slaměnik, 2008). Tomuto tématu se psychologové věnují i dnes, neboť je to téma velmi aktuální s nezměrným potenciálním přínosem pro psychologii (Caputo, 2019; Dolejš, Zemanová, & Vavrysová, 2019; Hovenkamp-Hermelink et al., 2019).

1.1.1 Teorie sociálního učení J. B. Rottera

J. B. Rotterovu teorii sociálního učení tvoří především dvě teorie, jednou z nichž je **locus of control**, které se podrobněji budeme věnovat v samostatné kapitole a druhým je **očekávané posílení** a jeho hodnota (Nakonečný, 2009).

Tuto druhou teorii si můžeme představit jako rovnici. V té se nachází pojmy, jako je **potenciální chování, očekávání, hodnota posílení a psychologická situace**.

Potenciální chování představuje pravděpodobnost výskytu chování, které závisí na kumulaci předešlých zkušeností (Rotter, 1975). Známe-li tento potenciál, ptáme se dál, jaké má od daného chování jedinec očekávání (Helus, 2015).

Druhým pojmem je **očekávání** neboli subjektivní předpoklad úspěchu vybraného chování (Výrost & Slaměnik, 2008). Toto očekávání rozlišuje. Rotter na **generalizované** a **specifické**. Je třeba vzít v úvahu, že očekávání nebývají generalizována pro všechny podobné situace a že může nastat situace podobná, avšak s diametrálně jiným očekáváním. Generalizovaná očekávání si vytváříme pro zjednodušení výběru jednání pro danou situaci (Rotter, 1975).

Hodnota posílení pak udává, jaký význam pro dotyčného má situace, v níž se ocitl, a jeho preferenci pro danou možnost (Helus, 2015). Tento pojem ve zkratce představuje hlavní motivační prvek společně s očekáváním v Rotterově teorii sociálního učení.

Posledním pojmem je pak *psychologická situace*, proměnná, která už jen podchycuje odlišnosti v interpretaci též situace různými osobami (Výrost & Slaměník, 2008).

Vypůjčíme si od Nolen-Hoeksema (2012) praktický případ studenta připravujícího se na zkoušku, který má dva týdny na učení. Na test se může poctivě připravovat, a zvýšit tak šanci, že zkoušku udělá – bohužel mu už však na adekvátní přípravu, jež by u zkoušky zaručila úspěch, nezbyvá dostatek času, neboť běžná doba přípravy pro danou zkoušku bývá tři týdny. Druhou možností je odložit zkoušku na následující rok, což zajistí dostatek času na přípravu, ale student tak zklame otce, který očekává bezproblémový průběh studia svého syna. Třetí možností je pak zkusit u zkoušky podvádět. Potenciální chování pak závisí na **specifickém očekávání** výsledku a **generalizovaném očekávání** výsledku. Pokud student očekává největší úspěch u druhé možnosti, zvolí tuto možnost pravděpodobněji, avšak, má-li pro něj větší význam (hodnota zpevnění) nezklamat otce nežli delší čas na učení, pravděpodobnost, že si zvolí možnost číslo dvě, klesá. Stane-li se například, že v poslední minutě před rozhodnutím student uvidí unaveného zkoušejícího, předpokládá jeho sníženou pozornost, a tím větší šanci u zkoušky, což vede k rozhodnutí zkoušku podstoupit. Toto je subjektivní interpretace situace neboli **psychologická situace** (Helus, 2015).

I kdybychom znali hodnoty všech těchto proměnných, tak bychom nemohli s jistotou vypočítat, predikovat chování jedince. Aspektem, který toto znesnadňuje nejvíce, je právě ono očekávání, které ruku v ruce se zpevněním nejčastěji podléhá situačnímu vlivu (Rotter, 1975).

1.2 Locus of control

Rotter si uvědomoval nedostatky své teorie pro praktické využití, a tak po letech praktického pozorování a klinické zkušenosti zavedl nový pojem, jež má kořeny v generalizovaném očekávání (Twenge, Zhang, & Im, 2004). Všiml si, že pacienti často připisují své úspěchy či neúspěchy vlastním zásluhám, či naopak vnějším okolnostem (Myers, 2016; Rotter, 1966).

„I have no social life,“ complained a 40-something single man to student therapist Jerry Phares. At Phare’s urging, the patient went to a dance, where several women danced with him. „I was just lucky“, he later reported. „It would never happen

again.“ *When Phares reported this to his mentor, Julian Rotter, it crystallized an idea he had been forming.*“¹ (Myers, 2016, 334).

Tento nový aspekt své teorie nazval **locus of control**, u nás přeloženo jako **místo kontroly**. „*Mínil tím dvě protichůdné tendence v pohledu lidí na zdroje dosahování cílů/úspěchu.*“ (Helus, 2015, 348). Lidé s vnitřním místem kontroly neboli **internal locus of control** (ILOC) věří, že získání odměny je závislé na nich samotných, zatímco lidé s vnějším místem kontroly neboli **external locus of control** (ELOC) věří, že získání odměny je výsledkem vnějších činitelů, které jsou náhodné (Nakonečný, 2009; Nolen-Hoeksema, 2012). Dle Nakonečného (2009) je locus of control subjektivní interpretace příčin úspěchu či neúspěchu z výsledků předešlých zkušeností. Tyto zkušenosti se následně stávají zobecněným očekáváním, vedoucí k představám o vlastní kontrolovatelnosti nebo nekontrolovatelnosti. „*Locus of control‘ se tak fakticky stává součástí ‚self‘, jakož i motivujícím (aktivujícím), či demotivujícím (dezaktivujícím) činitelem.*“ (Nakonečný, 2009, 44).

Locus of control si můžeme představit jako dvoupólovou škálu, na jejímž jednom konci je internal locus of control a na druhém external locus of control. Člověk se nachází vždy blíž k jednomu nebo druhému konci, což udává, v jaké míře je „externalistou“ či „internalistou“. Navzory tomu, že člověk jedná častěji v rámci toho či onoho pólu, existují situace, v nichž jedná v souladu s pólem opačným (Rotter, 1966). Mc Donald, Tempone a Simmons (1968) dokonce tvrdí, že LOC je spíše situační nežli osobnostně stabilní a uplatňuje se pouze v případech, kdy se ptáme, zda je pro nás situace zvládnutelná.

Proces vzniku a ukotvení daného způsobu nahlížení na realitu je dán kumulací předešlých zkušeností a jejich interpretací (Rotter, 1966). Jak vyplývá z předešlé myšlenky, teorie locus of control je ukotvena v teorii sociálního učení, kde Rotter vychází z tehdejšího populárního směru behaviorismu a používá ve své teorii pojmy, jako jsou posílení či odměňování. Kumulace předešlých zkušeností nám přináší informace o výsledcích, kterých jsme dosáhli za pomoci specifického chování, o tom, kolik energie musí člověk vložit do dané aktivity, aby se mu to vyplatilo, a jakou hodnotu pro něho výsledek má. Dalším ústředním bodem v procesu osvojování z pohledu „externalisty“ nebo „internalisty“ je

¹ Autorský překlad: „Nemám žádný sociální život,“ stěžoval si asi 40letý nezadaný muž terapeutovi v tréninku Jerryemu Pharesovi. Na Pharesův popud šel pacient na zábavu, kde s ním tančilo několik žen. „Měl jsem jen štěstí,“ řekl později. „Víckrát se to už nestane.“ Když toto Phares vylíčil svému mentorovi, Julianu Rotterovi, pomohlo mu to formulovat tezi, na které již pracoval“ (Myers, 2016, 334)

subjektivní interpretace reality (Myers, 2016). To, že skrze specifické chování dosáhneme nebo nedosáhneme daného výsledku, nemusí nutně znamenat, že se chování objeví znova. Představme si další případ studenta v mladším věku, který se pilně připravoval na písemnou práci z vlastivědy déle než jeho spolužáci, a přesto neuspěl. Zdůvodnit si to může tak, že nedával pozor v hodinách, nebo tak, že šlo jen o štěstí, které on nemá. V prvním případě považuje výsledek za podmíněný svou vlastní činností a v druhém případě za podmíněný vnějšími činiteli. Jde zde o interpretace kauzality mezi vlastními schopnostmi / vnějšími činiteli a posílením/trestem (Rotter, 1966) (Nakonečný, 2009).

Subjektivní interpretace tak bývá ve spoustě případech **copingovou strategií**, jež slouží k zvládnutí nepříjemných pocitů a myšlenek plynoucích z neúspěchu. Směr, kterým si vyložíme kauzalitu situace v rámci **copingové strategie** už pak záleží nejen na předešlých zkušenostech, ale také na subjektivních psychologických faktorech i faktorech sociálních (Carver & Connor-Smith, 2010).

1.2.1 Locus of control ve vztahu k psychologii

Jedna z hlavních podmínek při utváření pojmu locus of control, byla jeho využitelnost v praxi, a tak nezhábel a vytvořil jednu z vůbec prvních škál na měření interního a externího místa kontroly, kterou chtěl predikovat chování v určitých oblastech lidské psychiky. Tuto metodu nazval **I-E škála** a obsahovala 23 párů položek, kde každá položka měla dva směry interpretace. Na jedné straně **ILOC** (internal locus of control) a na druhé **ELOC** (external locus of control) (Rotter, 1966). Jak řekl (Strickland, 2014) metoda se rozšířila rychlostí zapálení cigarety a inspirovala výzkum v mnoha odvětvích psychologie.

Rotterova škála měřící místo kontroly, byla ale často kritizována pro její příliš obecný průřez napříč velkému počtu domén, a tak si jeho škálu postupně začali jiní výzkumníci přizpůsobovat podle svých potřeb. Výjimkou nebyl ani Blau (1993), který si škálu upravil pro měření výkonu v různých dimenzích. Tvrdil, že pokud chceme měřit nějaký specifický fenomén za pomoci teorie LOC, je třeba přizpůsobit otázky dané metody na oblast zájmu, například přidat otázky, které sytí jak LOC, tak pracovní výkonost. Svým výzkumem zjistil, že lidé s ILOC jsou iniciativnější v jejich práci, více přebírají autonomii práce (percieved

work autonomy) a také mají značně větší self-development ve spojení s prací, zatímco osoby s ELOC se iniciativy spíše stranili (Blau,1993).

Už první výzkumy poukázaly na zajímavé spojitosti mezi teorií LOC, osobnostními prvky, kvalitou života a chováním. Jak uvádí Hersh a Scheibe (1967,in Dolejš, Zemanová, & Vavrysová, 2018) osoby s ELOC vykazují nižší kvalitu přizpůsobení se v náročných situacích než osoby s ILOC. Osoby s vnitřním místem kontroly berou sebe za strůjce vlastního osudu, a to samé předpokládají i u ostatních. Zatímco osoby s vnějším místem kontroly věří spíše v nezměnitelnost osudu a přikládají tak štěstí vyšší hodnotu (Rotter, 1975). To, zdali osoby s určitým typem LOC předpokládali stejné hodnoty i u ostatních, se snažili prokázat Phares a Lamiell (1975), což se jim úspěšně podařilo. Zjistili také, že osoby s ILOC schvalovali méně finanční pomoc lidem v tíživé situaci a k jejich situaci byli i méně chápativí, protože předpokládali, že si za situaci mohou sami.

„Internalisté“ obecně vykazují vyšší angažovanost ve snaze změnit situaci, ve které se cítí nepříjemně oproti „externalistům“, kteří jsou častěji pasivní v přístupu k změnám v jejich vlastním životě. Locus of control je často velmi akurátním prediktorem pro studijní úspěšnost, a i pro pracovní výkonnost. Dle mnoha studií dělané právě na toto téma vyšlo, že lepších akademických výsledků dosahovali osoby s ILOC, zatímco osoby s ELOC častěji prokrastinovali, což v důsledku vedlo k častějším studijním neúspěchům (Shepherd, Owen, Fitch, & Marschal, 2006). Někdo by mohl namítat, že studijní úspěšnost je spíše záležitostí inteligenčního kvocientu nežli osobnostního rysu, ale dle studie Ollendicka (1979) byla zjištěna významná korelace mezi IQ a interním místem kontroly, což podporuje teorii LOC. Avšak Hrbáčková, Hladík a Vávrová (2012) po důkladném rozboru došli k závěru, že nejsilnějším ukazatelem akademické úspěšnosti není samotné vnitřní místo kontroly, ale metakognice, u které nebyla prokázána přímá spojitost s inteligencí a teorií locus of control (Peng & Tullis, 2019).

Se specifickým místem kontroly se nikdo z nás nerodí, ale získáváme ho v průběhu života, stejně jako získáváme velké množství našich vlastností, a to skrze interakci v rodině. Pro utvoření si zodpovědného a nechaotického pohledu na svět se jako nejdůležitější ukázala vřelost v rodině, ochránářský, schvalující a neodmítající přístup, jak uvádí Katkovsky a Good (1967). Ti dále ve své rozsáhlé studii tvrdili, že pro utvoření si interního místa kontroly je především důležité poskytnutí bezpečného a neohrožujícího prostředí v rodině a že zde existují rozdíly ve vztahu mezi pohlavím dítěte a rodičem. U chlapců je pro utvoření si interního místa kontroly důležitější mateřská láska a podpora než u dcer. A pro dívky je

klíčovější pro rozvoj externího místa kontroly odmítavý a autoritativně kontrolující přístup ze stran rodičů (Katkovsky & Good, 1967). Dle Bradleye a Caldwell (1979) koreluje LOC dále s rodičovskou hrdostí a láskou k dětem. Jeden z posledních faktorů ovlivňujících vývoj LOC, který zde uvedeme, je role, kterou daný rodič v domácnosti představuje (Ollendick, 1979).

Na vývoj interního či externího místa u osob má vliv i čas. V meta-analýze LOC napříč časem v letech 1960–2002 od Twengeho, Ima a Zhanga (2004) bylo měřeno místo kontroly za pomoci IE škály a škály CNSIE u vysokoškolských studentů. Bylo zjištěno, že se u studentů napříč generacemi objevuje více ELOC. Tento fenomén vysvětlovali především vzrůstajícím se trendem svádět neúspěch na druhé, negativními sociálními indikátory, jako je zvýšený počet sebevražd, média ukazující častěji negativní zprávy nežli zprávy pozitivní, zvýšená rozvodovost a v poslední řadě self-serving bias. Pro nás důležitým faktorem je i stabilita jedné generace napříč časem, například adolescentů, neboť se tomuto období budeme věnovat i nadále v příštích kapitolách. Dolejš et al., (2018) zpozorovali u adolescentů z dětských domovů rostoucí míru interního místa kontroly, zatímco Kulas (1996) řekl ke stabilitě LOC v naměřených hodnotách v průběhu tří let měření toto: „*The findings here indicate that there were no significant changes among boys and girls in locus of control over the three years of the study.*“² (Kulas, 1996, 721).

Battle a Rotter (1963) podali také jeden z prvních výzkumů, jenž zkoumá rozdíl mezi místem kontroly, rasou a vrstvou v níž se osoba nachází. Afroamerická komunita měla častěji externí místo kontroly oproti bělošské komunitě i v případech vyššího intelektu, pokud se nacházela v nižší třídě oproti komunitě bělošské. U Hispánců byla též pozorována vyšší míra agresivity v korelaci s ELOC (Ahlin, 2014).

1.2.2 Locus of control a rizikové chování

Jednou z mnoha oblastí pro aplikaci teorie LOC se stala oblast rizikového chování, do které například spadá náchylnost k návykovým látkám, depresi, agresivnímu chování i ovlivnitelnost jedince. Tomu, do jaké míry podléhá osobnostní charakteristika LOC vlivu se snažili prozkoumat Biondo a MacDonald (1971). Podlehnutí ovlivňování testovali ve dvou úrovních: „low and high influence communication“. Mírně ovlivňující komunikace byla formulována v podobě souhlasu většiny s nějakým typem položky, viz: „Tento názor je

²Autorský překlad: „*Výsledky zde indikují, že mezi chlapci a dívkami nebyly nalezeny signifikantní rozdíly v místě kontroly během tří let studie.*“ (Kulas, 1996, 721)

uznáván širokou veřejností“. Silně ovlivňující typ komunikace měl formu konfrontace a přímého nátlaku, viz: „Nechápu, jak s tímto nemůžete souhlasit“. Přišli na to, že ELOC je spojen s větší tendencí podlehnout nátlaku a ovlivnění v obou dvou úrovních. Naproti tomu osoby s ILOC mírně ovlivňující typ komunikace ve většině případů téměř úplně ignorovaly a proti silně ovlivňujícímu typu komunikace se často vyhranily či projevíly svůj nesouhlas (Biondo & MacDonald, 1971). Tématu, kterému se v rámci rizikového chování věnovalo ještě více pozornosti byla agrese. Předpokládalo se, že ILOC pozitivně koreluje s méně agresivním chováním a ELOC s více agresivním chováním, protože osoby s tímto místem kontroly nepřebírají plnou zodpovědnost za své činy. To se zprvu podařilo prokázat jen částečně jak popisují Österman et al. (1999) ve své studii, kde zkoumali korelaci vnějšího místa kontroly s agresivním chováním fyzickým, verbálním a nepřímým. Došli k závěru, že u mužského pohlaví opravdu existuje signifikantní korelace mezi ELOC a fyzickou agresí, podstatně méně s nepřímou a nevýznamně s verbální. U žen žádnou signifikantní korelaci mezi ELOC a agresivitou nenašli. Ve stejném roce byla vydána podobná studie Halloranem, Domasem, Johnem a Margolinem (1999), která však nenašla žádnou signifikantní korelaci mezi vnějším místem kontroly a agresivním chováním, naopak jediná významnější korelace byla nalezena mezi vnitřním místem kontroly a agresivním chováním žen. Tu vysvětlili jako výsledek zvyšujícího se stresu, který pramení z výčitek, jež vznikly jako plné převzetí zodpovědnosti za neúspěch. Avšak v roce 2010 vyšla studie, která nejen opět potvrdila předešlý předpoklad o korelaci mezi ELOC a tíhnutí k agresivnějšímu chování, ale potvrdila i korelaci mezi ILOC a méně agresivním chováním (Breet, Myburgh, & Poggenpoel, 2010).

„Furthermore, boys with an internal locus of control are significantly and substantially less aggressive than boys with an external locus of control with respect to physical, verbal, and indirect aggression“³ (Breet, Myburgh, & Poggenpoel, 2010, 22).

K podobnému závěru došel i Ahlin (2014), s výsledky, které potvrzují menší účast v násilném chování u osob s interním místem kontroly u adolescentů ve věku 9 až 19 let. Dokonce adolescenti, kteří dosahovali vyššího skóru v dotazníku CNSIE značící externí místo kontroly, sytili více faktor šikany (Dolejš et al., 2019).

ELOC dále pozitivně koreluje s více depresivní symptomatikou a napříč časem se ukazuje poměrně stabilní (Benassi, Sweeney, & Dufour, 1988). V průběhu 9 let bylo

³ Autorský překlad: „Mimoto chlapci s interním místem kontroly jsou s ohledem na fyzickou, verbální a nepřímou agresi výrazně a podstatně méně agresivní než chlapci s vnějším místem kontroly.“ (Breet, Myburgh, & Poggenpoel, 2010, 22).

sledováno přes dva tisíce osob s depresivní a úzkostnou symptomatikou. Bylo zjištěno, že u těchto osob je častější externí místo kontroly. Zároveň, úzkostné a depresivní události v životě vedly k rozvoji více externího místa kontroly (Hovenkamp-Hermelink et al., 2019).

V oblasti závislosti a látkového zneužívání ve vztahu k teorii locus of control se vedou debaty již několik desítek let. Předpokladem opět zůstává korelace mezi negativními vlastnostmi jako je vyšší náchylnost k zneužívání látek a osobnostního rysu ELOC.

*„There is a clear suggestion from this research that active substance misusers are likely to have comparably higher external locus of control of behaviour scores than non-misusers“*⁴ (Haynes & Ayliffe, 1991, 1116).

V průběhu let bylo uskutečněno velké množství studií, potvrzující vztah mezi ELOC a častějším výskytem rizikového chování, z nichž jednou z nejaktuálnějších je i studie Dolejše et al. (2019). Ti našly signifikantní vztah mezi častějším výskytem rizikových aktivit a ELOC u adolescentů ve věku 11 až 16 let. I přes fakt, že nejedna studie tuto spojitost mezi proměnnými našla, existuje neméně početný soubor výzkumů, který tuto spojitost přímo neprokázal. Jednou z těchto studií byl i průzkum měřící místo kontroly u alkoholiků. Ten zjistil, že alkoholici se považují za zodpovědné za svou situaci a vykazují spíše interní místo kontroly (Oziel, Obitz, & Keyson, 1972). Po tomto zjištění pokračoval Obitz et al. (1974) v administraci IE škály 50 pacientům závislým na heroinu. U těch vyšlo více externí místo kontroly, avšak při administraci škály, lépe přizpůsobené dané oblasti, nevycházeli pacienti ani jako „internalisté“ jako „externalisté“. Andrea Caputo (2019) zjistil, že u pacientů závislých je ILOC kladně spojen spíše se vzděláním a délkou léčby nežli se samotnou závislostí. Moshki, Panahi-shahri, Najarpour, & Mirzania, (2018) pak ještě tvrdí, že osoby s ILOC mají menší šanci k návratu k drogám, relapsu, jsou ochotnější a více odhodláni k léčbě.

1.3 Shrnutí pojmu locus of control

Locus of control je komplexní teorie, jež vznikla v 70. letech minulého století v rukou psychologa J. B. Roterra. Teorie tvrdí, že každá osoba má v nějaké míře zastoupený osobnostní rys locus of control, v rámci něhož tíhne vždy spíše k jednomu pólu, jímž může být external locus of control nebo internal locus of control. Interní místo kontroly je častěji

⁴Autorský překlad: „Výzkum jasně naznačuje, že aktivní uživatelé návykových látek mají srovnatelně vyšší skóre externího místa kontroly v chování než osoby, které návykové látky neužívají.“ (Haynes & Ayliffe, 1991, 1116).

spojováno s pozitivními vlastnostmi, jako je menší náchylnost k rizikovému chování, přebírání zodpovědnosti za své činy, větší pracovitost a akademická úspěšnost. Zatímco externí místo kontroly je spíše spojeno s negativními vlastnostmi, vyšší psychickou labilitou, necílevědomostí a náchylností k návykovým látkám. Místo kontroly se v každém jedinci utváří již v dětství s rodinou jako hlavní proměnnou. Doba, etnicita a sociální vrstva jsou dalšími proměnnými, vysvětlujícími rozdílné zastoupení v rysu napříč společnostmi. U teorie locus of control je značně obtížné prokázat kauzalitu měřeného jevu s daným osobnostním rysem, avšak jak bylo v průběhu desetiletí prokázáno, slouží teorie LOC s jejími metodami měření k cenným výzkumným prostředkům, s nimiž lze predikovat některé jevy. Mezi populární oblasti pro aplikaci teorie LOC je právě ono zmíněné rizikové chování, náchylnost k psychickým nemocem, akademická úspěšnost a pracovní úspěšnost.

2 ADOLESCENCE

2.1 Vymezení pojmu adolescence

Adolescence je charakterizována jako most mezi dětstvím a dospělostí, jež začíná dokončením pohlavního dozrávání a končí plným převzetím role dospělého (Macek, 2003; Vágnerová, 2012). S přechodem do dospělosti se pojí jistá míra autonomie, která souvisí s nástupem do zaměstnání jako významným sociálně-psychologickým mezníkem definujícím onen zlom (Dolejš & Orel, 2017; Vágnerová, 2012). Avšak samotný vstup na trh práce nelze považovat jako jediný indikátor dospělosti, neboť jak uvádí Říčan

„Konec období je obtížné stanovit jednoznačně. Nenabízí se žádný předěl v biologickém vývoji a tím méně v sociálním vývoji. Individuálně je významný vstup do povolání, prozaicky řečeno první výplata, tu však dostane mladá dělnice o šest let dříve než začínající lékařka, takže tento sociální předěl není použitelný jako hranice období“ (Říčan, 2014, 192).

Součástí fyziologického vývoje je i dozrávání nervové soustavy, jejímž následkem se zdokonalují kognitivní procesy, zejména schopnost abstrakce (Kuhn, 2009; Vágnerová, 2012). Je to období separačního procesu od rodičů, při kterém nabývají na důležitosti vrstevnické vztahy a vznikají nová přátelství, jež se postupem adolescence prohlubují (Thorová, 2015). Utvářejí se i jedny z prvních stabilních romantických vztahů, u kterých nezdědka kdy dochází i k prvnímu pohlavnímu styku. Dále v průběhu této životní dekády dochází ke změnám v sociálním chování, změnám v hodnotovém systému a k převzetí nových zodpovědností (Macek, 2003; Dolejš & Orel, 2017)

Pojem adolescence jako takový je poněkud problematický z hlediska definice, neboť se jedná o uměle vytvořený a špatně ohraničený konstrukt, jehož vymezení se liší napříč kulturami a časem (Schaffer, 1946). Zahraniční psychologové častěji spojují pojmy pubescence a adolescence v jeden konstrukt, příkladem je periodizace adolescence dle Schaffera (1946), který označuje za začátek adolescence růstový spurt začínající u dívek ve věku 10 ½ a u chlapců věk 13 nebo 13 ½ a končící kolem 19 roku života. Podobné ohraničení používá i světová zdravotnická organizace (WHO), pro kterou značí termín adolescence věk

pohybující se v rozmezí 10 až 19 let (World Health Organization, Commonwealth Medical Association Trust & UNICEF, 2006). U nás v České republice se ale můžeme setkat s adolescencí jako pojmem samostatně stojícím oproti pubescenci. Adolescence se v pojetí Švancary v Thorové (2015) pohybuje ve věku 15 až 20 let a v pojetí Langmeiera a Krejčířové (2006) ve věku 15 až 22 let. Poněkud výjimečnou definici přináší Příhoda (1983), který pro pojem adolescence v období 15 až 20 let užívá pojmu postpubescence, jelikož považuje pojem adolescence za nevystihující a zasahující do více vývojových fází. Není u nás však ani výjimkou periodizace, jež se více drží zahraničního amerického modelu (Macek, 2003; Příhoda, 1983). Například Thorová (2015) považuje za nástup adolescence věk 12/13 let a konec ve věku 19 let, Macek (2003) pojem vymezuje ve věku 10/11 až 20 let, přičemž adolescenci dělí na časnou 10/11 až 13 let, střední 14 až 16 let a pozdní 17 až 20 let. V této práci se však budeme nejčastěji držet vymezení dle Vágnerové (2012), která toto vývojové období dělí na mladší adolescenci 11 až 15 let a na pozdní 15 až 20 let.

V následujících odstavcích budeme nejčastěji pracovat s adolescencí pozdní. Je ale třeba vzít v potaz, že ze samotné podstaty pojmu adolescence nelze vždy popsat průběh některých procesů samostatně aniž bychom zasahovali do adolescence mladší, neboť jsou to procesy kontinuální, přímo na sebe navazující či v daných fázích neodlišené samotnými autory.

2.2 Fyziologický vývoj

Jedním z hlavních mezníků značících začátek adolescence je dozrávání pohlavních orgánů a připravenost organismu na pohlavní styk (Vágnerová, 2012). Na začátku dospívání rostou horní a dolní končetiny rychleji než zbytek těla, často se projevující větší nemotorností. V průběhu pozdní adolescence se rychlost růstu a vývoje zpomaluje, tělo se srovnává a prohlubují se rozdíly v mužské a ženské konstituci (Langmeier & Krejčířová 2006; Vágnerová, 2012).

Ve vývoji mozku lze významné změny dle Giedda et al., (1999) pozorovat již na buněčné úrovni. První takovou změnou je nadprodukce a „*pruning*“⁵ šedé hmoty, jež se skládá ze samotných těl neuronů. Druhou změnou je zvýšená myelinizace axonů, vedoucí k rychlejšímu přenosu informací (Giedd et al., 1999; Orel & Facová, 2009). Tyto změny se

⁵ „Pruning“ neboli „prořezávání“ je proces redukce nevyužívaných nervových spojů pro jejich zefektivnění (Giedd, et al., 1999)

výrazněji projevují na úrovni orgánové, kde byly pozorovány změny prefrontálního kortexu zodpovědného za naše exekutivní funkce, mezi něž můžeme řadit plánování, strategizování, monitorování a systematickosti (Kuhn, 2009). Vyjma prefrontálního kortexu ještě vyžívá limbický systém, jež se uplatňuje v regulaci a integraci emocí (Vágnerová, 2012). Mozek v tomto období podstupuje řadu výrazných změn, jejichž následkem se zlepšují a rozvíjejí kognitivní vlastnosti a mění uvažování (Kuhn, 2009; Flavell, 1985; Vágnerová, 2012). Strauch (2004) považovala právě ony změny a rozdílnou rychlost v dozrání částí mozku za příčinu emocionálních výkyvů, rozdílného spánkového režimu, impulzivního chování a častějšího podstupování rizik. Ke zvýšené impulzivité a vyhledávání vzrušujících zážitků ještě přispívá zvýšená produkce neurotransmiterů, zejména dopaminu (Vágnerová, 2012).

2.3 Kognitivní vývoj

V souvislosti se zrání nervového systému se zdokonalují i funkce kognitivní. Jak bylo popsáno v předešlém odstavci, dozrání prefrontálního laloku se zlepšují obecné exekutivní funkce (Kuhn, 2009). Dle Koetingera (1991) ve Vágnerové (2012) se projevuje myšlení rozvojem v několika oblastech, z nichž si především uvedeme tři: 1) připuštění variability různých myšlenek, 2) systematictější uvažování a 3) experimentace s vlastními myšlenkami. Připuštění si variability různých myšlenek je úzce spjata s metakognicemi, které se v adolescenci výrazně zlepšují (Vágnerová, 2012; Ormond, Luszcz, Mann & Beswick, 1991). V důsledku jejich prohloubení se u jedince zlepšuje úsudek introspektivní, náhled, ale i obecná schopnost odhadnout situaci a její složitost (Ferrari & Sternberg, 1998). Adolescent je tak podle Ormonda et al. (1991) schopen hypotetického uvažování a zvyšuje se šance, že nepřijme první řešení, se kterými se setká. Zásluhou systematictějšího uvažování jsou adolescenti schopni používat účinnější strategie pro ukládání si většího množství informací, které dokáží i rychleji zpracovat (Flavell, 1985; Kuhn, 2009; Vágnerová, 2012). Současně s nimi se rozvíjejí kvalitnější strategie vybavování, jako jsou různé asociační techniky či mnemotechnické pomůcky (Vágnerová, 2012). Toto období je dle Vágnerové (2012) především charakterizováno flexibilitou myšlení. Adolescent oproti předchozím fázím lépe uvažuje v abstraktních pojmech a jeho způsob myšlení se stává spíše hypoteticko-deduktivní (Flavell, 1985). Toto výrazné zlepšení v oblasti kognitivních schopností dále vysvětluje Flavell (1985) jako výsledek kumulace předešlých zkušeností a znalostí, neboť bylo dokázáno, že větší množství znalostí ve specifické oblasti zlepšuje uvažování nad daným tématem a projevuje se kvalitnějšími kognitivními procesy (Flavell, 1985; Kuhn,

2009). V pozdní adolescenci se rozvíjí induktivní uvažování, v rámci něhož, je dospívající schopen kategorizovat abstraktní pojmy, jako například matematické objekty či některé fyzikální vztahy (Kuhn, 2009; Vágnerová, 2012). Předpokladem zvládnutí náročnějších kognitivních procesů je i soustředěná a stabilnější pozornost, která se v tomto období zdokonaluje (Kuhn, 2009; Giedd et al., 1999; Vágnerová, 2012).

Koeting (1991) ve Vágnerové (2012) dodává, že u starších adolescentů dochází k diferenciaci kognitivních schopností, přičemž každý v nějaké míře užívá spíše analytické uvažování nebo praktické s vyšší sociální inteligencí. Jedinci s převahou analytických schopností uplatňují své dovednosti spíše v akademické sféře, zatímco ve všedním, praktickém či profesním životě nemusí být tak úspěšní. Naopak jedinci spíše s praktickým myšlením a sociální inteligencí bývají oblíbení a více akceptováni.

U adolescenta dochází také ke změně ve vnímání a uvažování v kontextu časovosti, dospívající přechází z výhradní orientace na přítomnost na orientaci směrem k budoucnosti (Thorová, 2015). „*Postupně také přibývá vědomí možných rizik, zvažování důsledků a tendence konzultovat rozhodnutí s experty*“ (Macek, 2003, 47). Adolescenti jsou tak schopni uvažovat téměř jako dospělí, což v nich může vyvolávat pocity úzkosti, neboť jsou pro ně tyto zkušenosti nové a obtížné (Macek, 2003; Vágnerová, 2012).

Obecně se dá říci, že období adolescence, je obdobím dramatického zdokonalení kognitivních schopností, vyplívajících ze změn v nervovém systému. Je proto důležité a příhodné stimulovat mozek adolescenta, neboť se specifické paměťové stopy ukotvují nebo naopak ztrácí. Každý však zraje individuálním tempem a je proto logické, že ne všichni studenti dosahují stejných výsledků. Školní osnovy by tak měli odpovídat svou náročností zdokonalujícím se kognitivním schopnostem dospívajících, aby byla dostatečně stimulující, ale nenarušovala přirozený proces dozrávání a učení v tomto období (Giedd et al., 1999; Kuhn, 2009; Langmeier & Krejčířová, 2006; Thorová, 2015; Vágnerová, 2012).

2.4 Emoční vývoj

Změny emočního prožívání pozdní adolescence jsou neoddělitelně spjaty se změnami probíhajícími v adolescenci mladší, nelze tak popsat jedno bez druhého, aniž bychom ztratili cenný kontext a informace. To si uvědomovali i autoři jako je Vágnerová (2012), Thorová (2015) nebo Langmeier a Krejčířová (2006), kteří v kontextu emočního vývoje pojímali adolescenci spíše jako celek.

Mladší adolescence je často spojována s emoční labilitou, impulzivitou a „emoční bouří“ (Thorová, 2015; Vágnerová, 2012). Tyto projevy jsou vysvětlovány menší regulační schopností zapříčiněnou dozráváním nervových center (Thorová, 2015). Avšak ne vždy je toto období nutně bouřlivé, jak tvrdila Petersenová (1988), předpokladem nižší emoční stability je emoční labilita v předešlých vývojových obdobích. Tento předpoklad potvrdil pro starší věk Smékal a Macek (2002), kteří ve své longitudinální studii dospívajících ve věku 13 až 17 let došli téměř k závěru. Nelze však vyvrátit, že je intenzivnější prožívání emocí spojeno s neurofyziologickými změnami (Kuhn, 2009). V období mladší adolescence je též pocit hanby a hrdosti plně dotvořen, čímž mohou emoční prožitky získat na intenzitě nebo frekvenci, kvůli zvýšené citlivosti na hodnocení od druhých. Dospívající v tomto věku mají již povědomí o sociálních normách a dopadu projevu svých emocí na změnu sociálních vztahů (Zeman, Cassano, Perry-Parrish, & Stegall, 2006). Ve vztahu k předešlému tvrzení se pak váže i prožívání negativních emocí jako je stud, deprese, smutek, vina či znechucení v případě, není-li umožněno projevit své nově vykonstruované „Já“ nebo je-li odmítnuto (Abe & Izard, 1999). To může vést k menší ochotě odhalit své přechodné nebo trvalé „Já“ (Elkind & Bowen, 1979).

Spolu s rostoucí kompetencí rozumových schopností a exekutivních funkcí (pozornost, pracovní paměť) a neurofyziologickými změnami, zvláště v prefrontálním kortexu, dochází v průběhu života k postupné nadvládě kognitivních strategií a regulaci emocí (Poláčková Šolcová, 2018). V důsledku toho se u dospívajícího v druhé dekádě adolescence rozvíjí různé kompetence, jako je lepší schopnost regulovat emoční projev a zvyšující se úroveň „*emoční výběrovosti*“⁶ či orientace ve vlastních komplikovanějších pocitech (Kon, 1988; Macek, 2003). Pozdní adolescence je tak charakterizována odezníváním náladovosti, stabilnější a méně impulzivní náladou, prohlubováním emočních prožitků a zvýšenou extravertí, jelikož je nervový systém téměř plně zralý (Kon, 1988; Macek, 2003). Míra stability nálady je do jisté míry individuální, neboť i ona podléhá nejen faktorům biologickým, ale i výchově, jež se dospívajícímu dostala (Kon, 1988). Ve stabilitě nálady se také ukázaly rozdíly v pohlaví, kde dívky obecně projevovaly nižší míru stability oproti chlapcům (Smékal & Macek, 2002). Další charakteristikou pozdní adolescence je prudký nárůst v oblasti vyšších emocí. Mezi ty se řadí určité mravní normy a zásady, přerůstající v morální cíle, dále potřeba přátelství a lásky, morálně politické cíle, smysl pro povinnost, humor, ironii a sféru estetických citů (Kon, 1988; Macek, 2003). Dle Macka

⁶ Schopnost rozhodnout se na které emoční podněty reagovat a na které ne.

(2003) je toto období prvního vystřízlivění, kdy se dospívající dostává do kontaktu s krutou realitou. Zažívá první lásku a její konec, vyšší míru zodpovědnosti za své činy, více povinností a výjimkou není ani první smrt prarodiče (Macek, 2003; Langmeier & Krejčířová, 2006).

2.5 Vývoj identity v kontextu osobnosti

„Pojetí vlastní identity lze chápat jako klíčovou proměnnou adolescentního osobnostního vývoje“ (Vágnerová, 2012, 432).

Adolescence je obdobím hledání sebe sama, kdy si častěji, než jindy pokládáme otázky „kým jsme“ a „jací jsme“, a právě ono hledání odpovědí je náplní osobnostní transformace v dospívání (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Proces utváření identity můžeme rozdělit do dvou oblastí, v nichž si dospívající odpovídá na výše uvedené otázky. První je interní oblast, sebereflexe a sebehodnocení, skrze které se adolescent pokouší konsolidovat pocit jedinečnosti své osoby oproti ostatním (Macek, 2003). V mladší adolescenci jsou sebehodnocení a sebekritika vázána na fyzickém vzezření sebe sama. Adolescent se častěji pozoruje v zrcadle, vnímá svou tělesnou konstituci, začíná s posilováním, mění šatník, účes, dbá na upravenost a v případě dívek výrazněji začíná používat make-up (Langmeier & Krejčířová, 2006). V krajních případech může dojít až k „*dysmorfobii*“⁷. Mezi příklady můžeme uvést anorexii, jejíž výskyt prudce roste kolem patnáctého roku života a za jejíž jednu z hlavních příčin je považována porucha sebezpojetí (Langmeier & Krejčířová, 2006; Vágnerová, 2014). V rámci vymezení vlastní jedinečnosti si adolescent hledá nové koníčky, skrze které popisuje, kým je. Například: „Jsem Tom a rád hraju fotbal“ nebo „Jsem Anežka a dobře zpívám“ (Vágnerová, 2012). S rozvojem kognitivních schopností a abstraktního uvažování přichází hypotetické uvažování o vlastních možnostech a ideální podobě vlastní osoby. Adolescenti vnímají nejen širší a diverzifikovanější spektrum deskriptorů napříč různými doménami a sociálními rolemi, ale také konstruují hypotetické self, jako je ideální vs. skutečné self; pravé vs falešné; doufající vs obávané self (Abe & Izard, 1999). Představy ideální podoby se často stávají motivací a nositeli změn osobnosti (Tyrlík, Macek, & Širůček, 2010)

⁷ Patologická nespokojenost se vzhledem vlastního těla

Pro adolescenci je charakteristická změna orientace z přítomnosti na budoucnost, s čímž přichází změna postojů spojená s vnímáním světa (Thorová, 2015). Dítě v mladším věku pojímá svět realisticky a střízlivě, zatímco dospívající srovnává svou představu světa s tím, jaký je a jaký by dle něho být měl. Pokud se tato realita odlišuje od ideálu, jež si ve své mysli vytvořil, může být nespokojený, neadekvátně kritický až pesimistický (Langmeier & Krejčířová, 2006; Thorová, 2015). Uvažování v kontextu časovosti ovlivňuje i vnímání bezpečnosti. Ta byla v předešlých vývojových fázích vázána na předešlé zkušenosti, nyní však adolescenti potřebují vnímat i přijatelnou a neohrožující budoucnost. V případě, že tuto jistotu nemají, mohou projevit zvýšenou radikálnost v rámci které reagují zkratkovitými generalizacemi. Na těch může dospívající trvat, nepřipustit žádnou jinou alternativu, negovat výjimky a kompromisy ohrožující představu o jistotě (Macek, 2003; Vágnerová, 2012). Zvýšená náchylnost ke kognitivním omylům v dospívání se mnohdy projeví v podobě úzkostných poruch v dospělosti (Lau et al., 2011). V kontextu změny orientace na budoucnost vznikají nové závazky, které musí dospívající dodržet. Na přelomu adolescence je jedním z takovýchto závazků rozhodnutí, kam chce adolescent dále pokračovat. Tato investice do budoucna pro adolescenta představuje závazek dosud nevídané míry, který může být zdrojem posílení vlastní identity a sebevědomí v případě „správné“ volby, ale i naopak shledá-li dotyčný své rozhodnutí za „nesprávné“ (Tyrlik et al., 2010; Vágnerová, 2012)

Druhá, externí oblast rozvoje osobnosti a identity se skládá především z přátel, partnerů a rodičů, kteří dotyčnému poskytují zrcadlo pro náhled na vlastní osobu (Nakonečný, 2009; Macek, 2003). Běžným je konflikt s rodiči kvůli snaze o emancipaci a dokázání si své jedinečnosti, v důsledku čehož roste i význam vrstevnických skupin. Neuspěje-li jedinec v boji o své místo ve skupině, ztratí tak důležitou referenční skupinu, přinášející řadu problémů v utváření identity (Macek, 2003; Thorová, 2015; Vágnerová, 2012).

Existují zde i jiná rozdělení procesu vývoje identity v adolescenci, z nichž jedním je definice Josselsonové (1980) v Mackovi (2003), která dělí vývoj identity na čtyři etapy. První probíhá nejčastěji do 14 let, kdy se většina procesů změny identity váže ke změnám fyzickým a emočním. Druhá fáze ve věkovém rozmezí 14 až 15 let, v níž je identita spojena s hledáním role a pozice v rodině, soupeřením a snahy vyhrát nad rodiči až k odporování autoritám. Roste význam vrstevníků, potřeby být jimi přijat, ale i množství přejímané zodpovědností. Ve třetí etapě ve věku 16 až 17 let je role přátelství ve vývoji kritická, roste

i počet intimních a erotických vztahů. Dospívající v této fázi selektivně vybírají, které autority přijmou a které nikoli, taktéž se opět vrací kladný vztah k rodičům a hledání kompromisů (Vágnerová, 2012). Poslední čtvrtá fáze je charakterizována konsolidací vztahu k sobě, založené na jedinečnosti a autonomii (Macek, 2003; Lerner & Steinberg, 2004).

Posledním ze způsobů kategorizace vývoje identity zde uvedených je dělení dle Marcii (1966), který vychází z původní Eriksonovy práce, kde je popsán konflikt mezi *sebeuvědoměním a zmatením rolí*. Hlavním úkolem adolescenta je vyřešit tento konflikt, zjistit „kým je“ a převzít závazky, jež se pojí s nově vzniklou identitou jedince (Erikson, 2015; Thorová, 2015). Marcia (1966) vytvořil semistrukturovaný dotazník v kongruenci s Eriksonovým konceptem, aby zjistil v jaké fázi se identita nachází. Hlavními proměnnými byla *krize a závazky*, které testovaný prožíval. Z výsledků rozdělil vývoj identity do čtyř kategorií, které nemusí být chronologické a mohou se vyskytnout i v pozdějších vývojových fázích (Marcia, 1966; Thorová, 2015). První formou je „*Identity achievement*“⁸. Dotyčný, který se nacházel v této formě si prožil krizi identity a je angažovaný ve svých závazcích, zvážil několik možností, kam v životě pokračovat a rozhodnutí učinil sám. Přehodnotil své původní domněnky a je méně náchylný k situačním vlivům. Adolescent v druhé formě identity „*Identity-diffusion*“⁹ krizi identity ještě plně neprožil, chybí mu angažovanost k vlastním závazkům, nerozhodl se, co chce v budoucnu dělat, což ho netrápí, osciluje mezi možnostmi, podle toho, která se mu zdá být nejvýhodnější a chybí mu denní návyky/rutina. Třetí formou je „*Moratorium*“, které se od difúzní identity odlišuje právě prožívanou krizí identity, v níž se snaží konfrontovat situaci a angažovat se ve změně. I přes důležitou roli, kterou pro něj stále hrají názory rodičů, se snaží dosáhnout kompromisu mezi svými a jejich názory. Poslední čtvrtou formou identity je „*Foreclosure*“¹⁰. Takový jedinec neprožil krizi, a přesto plně uchopuje závazky, které mu adolescence přináší. Je u něho těžké oddělit přání a názory rodičů od vlastních, stává se tím, kým oni chtějí, aby byl. V případě konfrontace se situací, v níž jsou názory a hodnoty rodičů nefunkční, zažívá jedinec silné pocity ohrožení (Marcia, 1966).

⁸ Autorský překlad: Dosažená/dovršená identita

⁹ Autorský překlad: Rozptýlená identita

¹⁰ Autorský překlad: Vyvlastněná/konfiskovaná identita

2.6 Morální vývoj

Podobně jako u změny identity se i morálka rozvíjí na dvou základech, zdokonalujícím se abstraktním a logickým myšlením v řadě první a měnícími se vztahy k nejbližšímu okolí v řadě druhé. Oproti dřívějším vývojovým stádiím přestává být morálka čistě oportunistická, často orientovaná ziskem nebo trestem. Adolescence je obdobím konvenční morálky a méně často postkonvenční morálky (Langmeier & Krejčířová, 2006; Macek, 2003)

„Konvenční morálka je založena na principech, které adolescent odvozuje z jednání lidí v nejrůznějších situacích v jeho okolí „Být dobrý“ v očích lidí, na nichž mu záleží, má pro něj velkou hodnotu“ (Macek, 2003, 66).

Garantem pravidel se tak nestává jen rodič či jiná autorita, ale i společnost se kterou se jedinec identifikuje. Postupem času se u dospívajících generalizuje morálka do obecného pojetí, přičemž začínají poznávat obecně platný soubor pravidel a zákonů, který akceptují. Pravidla jsou pro adolescenta často platná ve všech případech a bez výjimek. Ani konfrontace s rodiči či jinými autoritami není ojedinělá, neboť tyto normy a pravidla považují za závazná i u nich (Heidbrink, 1997; Macek, 2003). Adolescent prosazuje obecné pojetí dobra a zla, je idealistou, občas se účastní protestů, podepisuje petice a vášnivě prožívá nespravedlnost (Thorová, 2015). Dalším problémem v tomto období je černobílé vnímání pravidel, jejichž porušením je člověk bezpodmínečně označován jako zlý, což může vést až cyničnosti a hrubosti vůči těmto jedincům. Problémem tak není nedostatek morálky, jak se někdy rodiče domnívají, ale spíše její množství a nevyzrálost (Macek, 2003; Vágnerová, 2012). Ke změně dochází postupem času s rostoucí schopností abstraktního myšlení. Starší adolescenti akceptují morální normy a pravidla jako nezbytný prostředek, jež zajišťuje fungování společnosti, ale jsou již schopni uvažovat i o kontextu v němž jedinec jedná (Heidbrink, 1997; Langmeier & Krejčířová, 2006). Někteří adolescenti mohou dosáhnout i postkonvenční morálky zvnitřněním pravidel a převzetím zodpovědnosti za sebe samého. V tomto kontextu je popsáno i stádium, které se jeví jako regresivní, značně sobecké a egocentrické, avšak při bližším prozkoumání je zjevné, že se jedná o pouhý předěl mezi morálkou konvenční a postkonvenční, kde adolescent ještě plně nepřevzal zodpovědnost za svá rozhodnutí a na straně druhé odmítá společnost jako jediný a hlavní zdroj, jež určuje, co je dobré a co zlé (Heidbrink, 1997; Macek, 2003; Vágnerová, 2012). Během zkoumání morálního uvažování u adolescentů bylo popsáno několik faktorů, které ovlivňují vyspělost

morálního uvažování, mezi ne patří kvalita vrstevnických vztahů, prosociální chování či vřelá rodinná péče (Heidbrink, 1997).

2.7 Socializace

Od částečné emancipace od rodičů, přes navazování nových přátelských vztahů až po první erotické zkušenosti je období adolescence provázeno intenzivními změnami v sociálním žebříčku, které přirozeně vyplývají ze změn v hodnotovém, kognitivním a emočním vývoji (Thorová, 2015). Adolescent se nachází ve fázi, kdy již není dítě, utváří si vlastní představu o tom, k jaké skupině chce patřit, avšak není ještě dospělý, aby se od rodiny mohl zcela osamostatnit. Běžně experimentuje s rolemi a hledá si své místo ve společnosti (Vágnerová, 2012)

2.7.1 Rodinné vztahy

V období adolescence lze pozorovat trend odpoutávání se z emoční vázanosti na rodinu, který je náročný pro obě strany. Jsou-li rodiče flexibilní a otevření změnám proběhne tento proces relativně v poklidu (Vágnerová 2012). Na vývoj vztahu k rodičům je třeba nahlížet skrze vývoj identity a morálky u dospívajících, kde dříve nekriticky přijímaná pravidla od rodičů přecházejí v pravidla závazná i pro ně samotné až v pravidla závislá na okolnostech situace (Heidbrink, 1997). Tendence snížit vliv autority na svou osobu je součástí zmíněného vývoje identity, kdy se adolescent snaží nalézt vlastní jedinečnost a odlišit sebe od svých rodičů (Lerner & Steinberg, 2004). Výsledkem postupného emočního odpoutávání je emoční autonomie, jež se projevuje snížením bezprostřední závislosti na emoční podpoře rodičů a vytvoření si emoční vazby na vrstevníky (Vágnerová, 2012). Proces emancipace bývá zdrojem konfliktů, neboť rodiče nepovažují adolescenta natolik vyspělého, aby se mohl rozhodovat sám za sebe, ale je již dostatečně starý na to, aby přebíral více povinností v domácnosti, závazky a zodpovědnost za své činy. Dospívající může mít tak pocit, že je s ním stále zacházeno jako s dítětem, a že jeho schopnosti a vědomosti nejsou doceněny (Langmeier & Krejčířová, 2006). Dlouhou dobu bylo předpokládáno, že vyšší míra konfliktů mezi rodiči adolescenty v tomto období je normální, avšak Petersenová (1988) k tomuto závěru ve své studii nedošla. Tvrdí, že toto období může proběhnout bez větších konfliktů mezi dospívajícími a rodiči, poskytnou-li rodiče vřelé prostředí, kde adolescent může ventilovat své emoce (Macek, 2003; Petersen, 1988). Macek (2003, 54)

dodává, že „konflikty nevadí, když mají adolescenti pocit, že mohou svobodně vyjadřovat názory a že se na ně bere ohled“.

V rodinách, ve kterých se častěji objevovalo více konfliktů mezi adolescenty a rodiči, se zjistila větší náchylnost těchto jedinců k rizikovému chování, avšak jak bylo popsáno v odstavci o emočním vývoji, předpokladem pro vyšší konfliktnost v rodině v období adolescence je již předešlá emoční labilita (Petersen, 1988). Dalším z předpokládaných důvodů vyšší četnosti konfliktů a rizikového chování jsou negativní interakce v rodině, jak bylo zjištěno ve studii Gutmana a Ecclese (2007). „Mnohé z adolescentních proměn jsou závislé na rodině a na vztazích s rodiči, resp. na tom, jak dokáže rodina reagovat na potřeby dospívajících“ (Vágnerová, 2012, 399).

I přes rostoucí vliv vrstevnických skupin je rodič stále nejdůležitější referenční osobou. Adolescent ať vědomě či nevědomě si stále přeje být do jisté míry veden, neboť přílišná svoboda v rozhodování v tomto období může být spíše kontraproduktivní (Gutman & Eccles, 2007; Langmeier & Krejčířová, 2006).

V období pozdní adolescence se stabilizací identity jedince stabilizují i vztahy rodinné, které se stávají pozitivnějšími. Cíl adolescenta již není za každou cenu vyhrát v konfliktu a argumentaci s rodičem, ale dojít společnému kompromisu (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Mezi rodinné vztahy je ještě třeba zařadit i ty sourozenecké, které stejně jako vztahy s rodiči podléhají změnám. Většinou sílí pouto mezi sourozenci, neboť mohou být spojencem proti rodičům vyžaduje-li to situace. Starší sourozenci (např. o čtyři roky) se stávají pomyslnou branou zprostředkovávající kontakt mezi světem dospělých a světem adolescence, poskytují rady, zkušenosti a oporu (Macek, 2003).

2.7.2 Vztahy s vrstevníky

Přátelství v období adolescence nabývají na důležitosti, zastávají nejen funkci zrcadla, skrze které poznává dospívající sám sebe a utváří svou identitu, ale i funkci referenční skupiny, se kterou se jedinec identifikuje více než kdykoliv předtím (Day, Lawson, Silverstone, & Woolgar, 1987). V mladší adolescenci se tvoří menší skupiny, průměrně šestičlenné, kde má každý jedinec svou roli, od poskytovatele „útočiště“, přes baviče až po vůdce. Tyto skupiny bývají většinou zastoupeny členy stejného pohlaví, neboť si každé pohlaví váží mírně odlišných vlastností. Pro dívky je důležitá věrnost,

pravdomlupnost, upřímnost a emoční sdílení, zatímco pro chlapce jsou důležitější dovednosti, obdiv. Pro obě pohlaví však zůstává, že nejoblíbenější členové skupin mají často velmi dobré rozumové dovednosti, ale i cit pro sociální kontakt, představují referenční osobu, jež poskytuje bezpečí a potvrzuje hodnotu ostatních (Day et al., 1987; Macek, 2003). Postupem času se tyto malé skupiny rozpadají a formují se skupiny početnější, které již nejsou výhradně zastoupené jen jedním pohlavím. V těchto skupinách bývají často podnikány různé akce společenského významu, chození na „párty“, narozeninové oslavy, slavnosti a další. Dochází k experimentování, ke sblížení s druhým pohlavím a často k propuknutí romantických citů.

S dozráváním identity a jejím stálejším pojetím v pozdní adolescenci se široký kruh přátel zmenšuje. Přátelství se prohlubují, tříbí a zbavují povrchnosti. Příhoda (1983) ve své knize uvádí, že průměr bližších přátel v průběhu adolescence je u 11leté dívky je 3,3 u 13leté 2,1 u 15leté 1,3 u 16leté 1,0 a u 18leté 0,6. U chlapců je tento trend podobný, jen s vyšším průměrným číslem. Pouze několik málo jedinců se stává těmi opravdu nejlepšími přáteli, proces navazování nejlepšího přátelství může trvat od dvou měsíců až po dva roky (Day et al., 1987; Lerner & Steinberg, 2004).

Problematické jsou situace, kdy si dospívající svou referenční skupinu nenajdou a trpí nedostatkem přátelství. Dotyčný se z tohoto důvodu často uchýlí k převzetí podřadných rolí, jako je role „šafka“ nebo „otroka“. Jeho sebedůvěra může utrpět špatně léčitelné rány, které se podepíší na utváření jeho identity. Není překvapením, že adolescent ve svém hledání může dojít až k příslušnosti k podivným skupinám, ze kterých se je často pokouší vytrhnout rodiče, avšak neúspěšně, neboť nemají lepší přátele, které by jim mohli nabídnout. Tato snaha rodičů často přispívá ke zhoršení vztahů v období separace (Vágnerová, 2012)

2.7.3 Romantické vztahy

Romantické vztahy procházejí několika fázemi, z nichž první je fáze platonické zamilovanosti, kdy si jedinec idealizuje svůj protějšek a projektuje do něj svá přání a ideály. Často nemusí ani k navázání vztahu dojít. Druhou fází je navazování vztahu, jež je plně idealismu, „pravé lásky“ a výlučnosti. Posiluje sebeúctu a sebevědomí jedince. Poslední fází je dosažení pravé intimity, kdy vyžralost identity umožňuje sdílení intimních pocitů a naplnění vlastních potřeb a harmonizování požadavků partnera (Vágnerová, 2012).

S dozráváním pohlavní soustavy a prudkým nárůstem množství pohlavních hormonů se objevuje uvědomění si vlastní sexuality (Lerner & Steinberg, 2004). Dochází k prvním

erotickým zážitkům včetně prvního pohlavního styku. K prvnímu koitu dochází velmi často na přelomu mladší a pozdní adolescence ve věku 14 až 16 let a nejčastěji pak v adolescenci pozdní ve věku 17 až 18 let. Pro obě pohlaví je nejčastějším typem motivace k pohlavnímu styku láska, avšak u dívek je tato motivace častější než u chlapců, pro ty je v mnoha případech motivací potřeba ventilace (Langmeier & Krejčířová, 2006; Macek, 2003). Nicméně věk prvního koitu se liší napříč kulturami a je závislý na velké řadě podmínek. Například v oblastech s větším důrazem na první pohlavní styk až po uzavření manželského svazku se věk prvního koitu oddaluje, zatímco v ekonomicky méně vyspělých oblastech s větší chudobou je věk prvního pohlavního styku nižší (Langmeier & Krejčířová, 2006; Lerner & Steinberg, 2004). Také bylo dokázáno, že adolescenti s vyšší mírou rizikového chování jako je konzumace alkoholu nebo užívání drog začínají dříve než jejich vrstevníci a jsou promiskuitnější (Macek, 2003).

2.8 Rizikové chování v adolescenci

V důsledku výrazných změn fyziologických, kognitivních, emočních, osobnostních a sociálních inklinují adolescenti častěji k různým formám **rizikového chování** (Chomynová et al., 2019; Petersen, 1988). To můžeme definovat jako „*chování jedince nebo skupiny, které zapříčiňuje prokazatelný nárůst sociálních, psychologických, zdravotních, vývojových, fyziologických a dalších rizik pro jedince, pro jeho okolí a/nebo pro společnost*“ (Dolejš, 2010, 9). Už na první pohled je zřejmé, že tento koncept zahrnuje velké množství témat, která se ustavičně vyvíjejí a v některých případech i překrývají. Je tak velmi těžké vymezit jednoznačné kategorie v rámci jednotlivých pojmů. Jedním ze způsobů, jak vytvořit kategorie, tak mohou být specifické vzorce chování, které k psychologickým, fyziologickým, zdravotním, sociálním či vývojovým problémům vedou (Chomynová et al., 2019). My si zde pro lepší orientaci dva takové systémy uvedeme. Prvním je kategorizace Miovského, Skácelové, Zapletalové a Nováka (2010), která rizikové chování řadí následovně:

záškoláctví;

- a) šikana a extrémní projevy agrese;
- b) extrémní rizikové sporty a rizikové chování v dopravě;
- c) rasismus a xenofobie;
- d) negativní působení sekt;
- e) sexuální rizikové chování;

- f) závislostní chování (adiktologie);
- g) okruh poruch a problémů spojených se syndromem týraného a zanedbávaného dítěte;
- h) spektrum poruch příjmů potravy.

Druhý, zde uvedený, systém pochází od Dolejše (2010), který kategorizuje rizikové chování následovně:

- a) užívání a zneužívání legálních a nelegálních látek;
- b) kriminalita;
- c) šikana, hostilita a agresivní chování;
- d) problémové sexuální aktivity;
- e) školní problémy a přestupky;
- f) extremistické, hazardní a sektářské aktivity;
- g) ostatní formy rizikového chování.

U některých těchto forem rizikového chování byla v období adolescence zjištěna rostoucí četnost, jež v některých případech bývá dobrým ukazatelem pro výskyt rizikového chování i v budoucnu (Chomynová et al., 2019; Miovský, et al., 2010; Petersen, 1988). Národní průzkum užívání návykových látek v ČR zjistil zvyšující se četnost užívání návykových látek v průběhu adolescence. Nejvýraznější nárůst byl v období 15. až 16. roku života, kdy se četnost užívání konopných látek, tabáku a alkoholu až několikrát zvýšila. Za jeden z hlavních důvodů se udává přechod ze základní na střední školu (Chomynová et al., 2019).

Dolejš, Suchá a Skopal (2014) našli významný vztah mezi užíváním tabáku či alkoholu a delikventním chováním. Ve stejné souvislosti byl nalezen signifikantní vztah mezi užíváním návykových látek, promiskuitou a horším fungováním v mladší dospělosti, kam patří obtíže se zaměstnáním, vyšší výskyt psychických poruch či nedostatečná autonomie (Macek, 2003; Thorová, 2015).

VÝZKUMNÁ ČÁST

3 VYMEZENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU

Jak jsme již uvedli v teoretické části, řada výzkumných studií zjistila zajímavé spojitosti mezi konstruktem locus of control, kvalitou života či výskytem rizikového chování (Dolejš et al., 2019; Shepherd et al., 2006). Potvrdilo se například, že osoby s ILOC dosahují lepších akademických, ale i profesních výsledků, jsou méně náchylní k situačním vlivům a aktivně se účastní na změnách ve svém životě (Biondo & MacDonald, 1971; Shepherd et al., 2006). U osob s ELOC byla naopak dokázána větší laxnost, častější prokrastinace a především častější výskyt rizikového chování. K tomu patří vyšší četnost agresivního chování, delikvence, abúzu, šikany i depresí (Ahlin, 2014; Benassi et al., 1988; Dolejš et al., 2019; Hovenkamp-Hermelink, et al., 2019; Österman et al., 1999). Míra zastoupení LOC dle některých studií kolísá napříč časem. Twenge et al. (2004) ve své longitudinální studii u mladších adolescentů napříč generacemi zpozoroval v průběhu 40let rostoucí míru ELOC, zatímco Dolejš et al. (2018) v rámci jedné generace mladších adolescentů zpozoroval rostoucí míru ILOC s přibývajícím věkem.

Adolescence je považována za období s jedněmi z nejvýraznějších změn v procesu utváření lidské bytosti (Dolejš & Orel, 2017). V průběhu jedné dekády dochází k výraznému vývoji řady neurofyziologických systémů, následované změnou myšlení, objevení vlastní identity a jedinečnosti osobnosti, změny morálního rámce, emancipace od rodiny a navázání prvních intimních vztahů (Kuhn 2009; Macek, 2003; Vágnerová, 2012). V období mladší adolescence jsou tyto změny výraznější a jsou často doprovázeny nestabilitou osobnosti a emočního prožívání. V této kritické vývojové fázi bývá běžná experimentace s návykovými látkami, jako je alkohol, tabák či konopí, které jsou často spojovány s dalšími rizikovými formami chování (Chromynová et al., 2018; Dolejš et al., 2018; Dolejš et al., 2019). K největšímu nárůstu rizikového chování pak dochází v období přechodu ze základní na střední školu, kdy se míra zneužívání návykových látek až několikanásobně zvyšuje (Chromynová et al., 2018). Jak dokázal Dolejš et al. (2018), existuje zde signifikantní vztah mezi četností výskytu rizikového chování a míry externího místa kontroly (**ELOC**) zastoupeného u jedince.

Výzkumný problém tak pro nás představuje nedostatečné zmapování konstruktů locus of control (**LOC**) v pozdní adolescenci (15 až 20 let), kdy dochází jak ke konfrontaci s nástupem na střední školu, ale i k postupnému zpomalení tělesného vývoje, stabilizaci a prohloubení emočního prožívání, zlepšení kognitivních funkcí a úrovně morálního uvažování, stabilnějšímu ukotvení vlastní identity a osobnosti, navázání intimních vztahů, prohloubení přátelství a opětovnému zlepšení vztahu s rodiči (Langmeier & Krejčířová 2006; Vágnerová, 2012).

Výzkum jsme se proto rozhodli zaměřit na adolescenty ve věku 15 až 19 let na středních průmyslových školách ve vybraných krajích. Součástí testové baterie bylo celkem sedm standardizovaných diagnostických metod, z nichž jsme pro účely studie užily čtyři, jež měří Locus of control.

3.1 Výzkumné cíle

Cílem této práce je zjistit a zmapovat míru zastoupení interního místa kontroly (**ILOC**) a externího místa kontroly (**ELOC**) u adolescentů ve věku 15 až 19 let na středních průmyslových školách s obory zakončenými maturitní zkouškou a popsat vztah mezi naměřenými hodnotami a jednotlivými proměnnými, jako je pohlaví či věk. Současně je naším cílem srovnat tyto hodnoty s hodnotami jiných studií, které si vzápětí uvedeme v další kapitole. Jedná se tak o korelační typ studie, kde hledáme souvislosti mezi jednotlivými naměřenými skóry LOC a pozdní adolescencí (Ferjenčík, 2010; Walker, 2013). Doufáme, že tak přispějeme malým střípkem k lepšímu zmapování konstruktů LOC jako rizikového faktoru u adolescentů, který bude v budoucnu využitelný pro preventivní účely.

3.2 Hypotézy

V našem výzkumu předpokládáme vyšší hodnoty ELOC v prvních ročnících středních škol, kvůli nárůstu užívání návykových látek a konfrontaci s novým prostředím, pravidly a kolektivem, zatímco v důsledku „stabilizace“ předpokládáme postupný nárůst ILOC s přibývajícím věkem. Zároveň předpokládáme statisticky významně odlišné hodnoty v závislosti na pohlaví a užitých metodách.

Naše hypotézy vychází z předešlých studií stejné oblasti, které se snažili prokázat vliv specifického vývojového období a jeho charakteristik na míru zastoupení LOC v populaci.

- H1:** Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě CNSIE;
- H2:** Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě KMKB;
- H3:** Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě IE-4;
- H4:** Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě SMKDZ;
- H5:** Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě CNSIE;
- H6:** Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě KMKB;
- H7:** Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě IE-4;
- H8:** Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě SMKDZ;
- H9:** Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě CNSIE než chlapci;
- H10:** Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě KMKB než chlapci;
- H11:** Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě IE-4 než chlapci;
- H12:** Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě SMKDZ než chlapci;
- H13:** Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě KMKB;
- H14:** Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě IE-4;
- H15:** Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě SMKDZ;

H16: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě KMKB a v metodě IE-4;

H17: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě KMKB a v metodě SMKDZ;

H18: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě IE-4 a v metodě SMKDZ.

4 POUŽITÉ VÝZKUMNÉ METODY

K dotazníkovému šetření jsme použili testovou baterii vytvořenou Dolejšem a kolektivem za účelem diagnostiky místa kontroly jako rizikového faktoru. Ta celkem obsahovala sedm standardizovaných metod, z nichž jsme použili pouze čtyři, které byly určeny k měření LOC skóru: 1) Škála místa kontroly Zemanová & Dolejš (SMKDZ) (Kasalová, Dolejš, Charvát, & Suchá, Nepublikováno); 2) Škála interního a externího místa kontroly-4 (IE-4, Die Skala Internale-Externale-Kontrollüberzeugung-4) (Dolejš et al., 2019; Kovaleva, 2012); 3) Krátká škála pro posouzení orientace locus of control v průzkumech populace (KMKB, Kurzskaalen zur Messung von Kontrollüberzeugungen in Bevölkerungsumfragen) (Dolejš et al., 2018; Jakoby & Jacob, 1999); 4) Škála interního-externího místa kontroly (CNSIE, Children's Nowicki-Strickland Internal-External control scale) (Dolejš et al., 2018; Nowicki & Strickland, 1973). K zmapování místa kontroly nám tak bylo k dispozici celkem 101 položek. Navzdory rozdílnému pořadí administrace jednotlivých metod jsme se je v následující kapitole rozhodli řadit chronologicky dle data vzniku, neboť na sebe některé přímo navazují. Popíšeme zde jejich vznik, standardizaci, reliabilitu a další metrické údaje.

4.1 Škála interního-externího místa kontroly (CNSIE) (Nowicki & Strickland, 1973)

CNSIE neboli Škála interního-externího místa kontroly byla vytvořena Nowickim a Stricklandovou roce 1973. Jedním z primárních požadavků autorů byla jednoduchost jednotlivých položek, tak aby byly srozumitelné pro děti v páté třídě a zároveň vhodné pro starší studenty. Ze 102 původních položek tak zbylo pouze 59 položek odpovídajících tomuto požadavku. Ve výsledné verzi se pak nacházelo už jen 40 položek z nichž je 16 reverzních. Položky mají formu otázek s dichotomickou volbou „ano“ či „ne“, přičemž čím vyšší skóre, tím větší ELOC. Tuto ucelenější formu nástroje administrovali více jak jedné tisícovce studentů ve věku 8 až 18¹¹ let. Nástroj CNSIE v této studii vykazoval dobré hodnoty reliability. Reliabilita získaná za pomoci Cronbachovi alfy byla rovna hodnotě 0,78

¹¹ V původní studii Nowickyho a Stricklandové (1973) používali místo věkových kategorií třídy/stupně amerického vzdělávacího systému. Standardizace metody se tak prováděla na studentech 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 a 12 třídy (grade), což u nás odpovídá věku 8 až 18 let.

a hodnoty získané split-half metodou po korekci byly: $r = 0,63$ pro třídy 3, 4, 5 (věk 8 až 11); $r = 0,68$ pro třídy 6, 7, 8 (věk 11 až 14); $r = 0,74$ pro třídy 9, 10, 11 (věk 14 až 17); $r = 0,81$ pro 12. třídu (věk 17 až 18) (Nowicki & Strickland, 1973). U metody byla prokázána významná statistická souvislost mezi věkem a místem kontroly. V tabulce č.1 jsou uvedeny základní naměřené hodnoty, u nichž lze až na několik málo výjimek dobře vidět konzistentní klesání skóru LOC s přibývajícím věkem.

Tab. 1: Průměrné hodnoty LOC skóru v metodě CNSIE.

Třída:	Věk	Muži		Ženy	
		M	SD	M	SD
3.	8-9	17,97	4,67	17,38	3,06
4.	9-10	18,44	3,58	18,80	3,63
5.	10-11	18,32	4,38	17,00	4,03
6.	11-12	13,73	5,16	13,32	4,58
7.	12-13	13,15	4,87	13,94	4,23
8.	13-14	14,73	4,35	12,29	3,58
9.	14-15	13,81	4,06	12,25	3,75
10.	15-16	13,05	5,34	12,98	5,31
11.	16-17	12,48	4,81	12,01	5,15
12.	17-18	11,38	4,74	12,37	5,05

Poznámka: M = průměrný LOC skór, SD = směrodatná odchylka LOC skóru. Zdroj: (Nowicki & Strickland, 1973).

V průběhu let se CNSIE stala jednou z nejvyužívanějších metod pro diagnostiku místa kontroly a byla využita nejméně ve 1 400 studiích. Napříč léty se prokázala souvislost mezi touto metodou akademickým úspěchem, odložením potěšení a lepším sociálním přizpůsobením (Wickline, Nowicki, Kincheloe, & Osborn, 2011). Jedněmi z nejaktuálnějších výzkumů, užívající tento nástroj jsou studie od Dolejše a spol., kteří využívají danou metodu k diagnostice místa kontroly jako rizikového faktoru u adolescentů (Dolejš et al., 2019; Dolejš et al., 2018). Neměli bychom zapomenou ani na Laštůvkovou (2017), jejíž průměrná naměřená hodnota u adolescentů byla 17,52 bodů ($SD = \pm 4,57$) pro celek, 18,64 ($SD = \pm 4,30$) pro dívky a 16,48 ($SD = \pm 4,57$) pro chlapce.

S metodou jsme pracovali v přeložené verzi od Laštůvkové (2015, in Dolejš, 2018) ve spolupráci s Dolejšem. Během práce na překladu administrovali metodu 366 respondentům s průměrným věkem 14 let ($M = 13,98$). Nástroj i zde vykazoval dobrou reliabilitu. Jeho hodnota získaná Cronbachovo alfou se rovnala 0,65.

4.2 Krátká škála pro posouzení orientace locus of control v průzkumech populace (KMKB)

Dalším nástrojem pro diagnostiku místa kontroly, užitou v našem výzkumu je metoda KMKB neboli Krátká škála pro posouzení orientace locus of control v průzkumech populace. Jakoby a Jacob (1999) při tvorbě tohoto nástroje vycházeli z potřeby krátkého, výstižného a především ekonomicky výhodného nástroje, který je lehce administrovatelný. Při konstruování vycházeli z Rotterovy teorie sociálního učení a jeho ROT-IE škály, avšak ta byla kvůli častým kontradiktorním výsledkům často kritizována, a proto při tvorbě teoretického základu KMKB vzali v potaz i Levensonovu třífaktorovou IPC škálu (Jakoby & Jacob, 1999; Kovaleva, 2012). Vznikl tak šestipoložkový nástroj, z nichž první tři faktory sytily ILOC a zbývající tři zas ELOC.

Respondenti měli za úkol vybrat do jaké míry s danými tvrzeními souhlasí či nesouhlasí na pětibodové Likertově škále: 1) Rozhodně souhlasím; 2) Spíše souhlasím; 3) Tak půl na půl; 4) Spíše nesouhlasím; 5) Rozhodně nesouhlasím. Takto konstruovaný nástroj byl v administrován v rámci německého průzkumu ZUMA-Sozialwissenschaften-BUS-Befragung¹², jenž byl součástí průzkumu AIDS a jeho sociálních následků (Jakoby & Jacob, 1999). První testování za pomoci KMKB proběhlo v roce 1995 na 2988 lidech a druhé v roce 1996 na 3132 lidech. Výsledky potvrdily sycení dvou faktorů, přičemž v roce 1995 faktor ILOC nejvíce sytila položka č. 1 a ELOC položka č. 4 a v roce 1996 sytila faktor ILOC nejvíce položka č. 2 a ELOC položka č. 5, blíže tabulka č. 2.

¹² Autorský překlad: ZUMA-Sociálněvědní-BUS-dotazování

Tab. 2: Faktorové sycení jednotlivými položkami.

Faktory	Položky	1995		1996	
		F1	F2	F2	F1
1) ILOC	1) Rád/a přebírám zodpovědnost.	0,814	-0,107	0,751	-0,086
	2) Když narazím na problém nebo překážku, obvykle najdu cestu a způsob, jak je překonat.	0,778	-0,111	0,716	-0,139
	3) Nejradyji dělám rozhodnutí sám/sama za sebe, než abych se spoléhal/a na osud.	0,761	-0,105	0,772	-0,102
	4) Úspěch často závisí více na štěstí než na snaze.	0,748	0,48	0,778	-0,007
ELOC	5) Často mám pocit, že mám malý vliv na to, co se mi děje.	0,720	-0,243	0,787	-0,154
	6) Když dělám důležitá rozhodnutí, často se řídím podle toho, co udělali ostatní.	0,717	-0,152	0,692	-0,184

Poznámka: F1= sycení faktoru ILOC; F2 = Sycení faktoru ELOC.

Vnitřní konzistence dle Cornbachovy alfy se pohybovala u faktoru ILOC v rozmezí 0,62** až 0,71* a u faktoru ELOC v rozmezí 0,58* až 0,64**¹³. Revize získaných dat odhalila problém v podobě četnosti odpovědí na dané faktory. Jednalo-li se o faktor vnitřního místa kontroly, odpovídala většina respondentů jednoznačněji, přiklánějící se k jednomu či druhému pólu škály, zatímco v případě faktoru vnějšího místa kontroly se většina respondentů držela neutrální možnosti „Tak půl na půl“. To autoři vysvětlovali jako důsledek tendence odpovídat sociálně žádoucím způsobem v případě ELOC (Jakoby & Jacob, 1999).

Dále s metodou KMKB pracovali Kovaleva, Beierlein, Kemper a Rammstedt (2010, in Kovaleva, 2012) v rámci průzkumu německých domácností s adoptovaným dítětem, kde v roce 2000 administrovali daný nástroj 10 318 lidem ve věku 16 až 69 let ($M = 38,6$; $SD = \pm 11,8$). Po pročištění nadále pracovali s daty 10 030 respondentů, jejichž průměrný skóre ILOC se pohyboval v rozmezí 1,76 až 2,01 ($M = 1,93$; $SD = \pm 0,72$) a skóre ELOC v rozmezí 3,26 to 3,73 ($M = 3,54$; $SD = \pm 0,79$). Souhlasně s výsledky Jakobyho a Jacoba potvrdila dobrou reliabilitu nástroje s vnitřní konzistencí 0,76 pro ILOC a 0,60 pro ELOC (Kovaleva, 2012; Dolejš et al., 2018)

U nás s metodou pracoval Dolejš, Zemanová a Vavrysová (2017, in Dolejš et al., 2018). I přesto, že opět potvrdili dobrou reliabilitu metody, 0,56 pro ILOC a 0,50 pro ELOC, upozornili na značný pokles v hodnotách oproti předešlým výzkumům. Poslední zde

¹³ Poznámka: * = Výzkum provedený v roce 1995; ** = Výzkum provedený v roce 1996.

uvedeným výzkumem, jež obsahoval nástroj KMKB je výzkum od Laštůvkové (2017), hledající spojitosti mezi vybranými salutoprotektivními faktory (LOC) a depresivitou u adolescentů sekundárního stupně vzdělání v Moravskoslezském kraji. U souboru 504 respondentů byl naměřený průměr celkového LOC skóru nástroje KMKB roven hodnotě 15,88 (SD = ± 3,33). U dívek byl zjištěn průměr 16,09 (SD = ± 3,54) a u chlapců 15,74 (SD = ± 3,24). Reliabilita metody zde však vycházela ze všech uvedených studií zdaleka nejnižší a to 0,47 pro ILOC a 0,40 pro ELOC. Jak lze pozorovat v tabulce č. 3, výrazný pokles reliability nastává v českých výzkumech. Důvodem poklesu může být vedle rozdílného znění položek v obou jazycích i rozdílné věkové zastoupení výzkumného souboru. Zatímco se výzkum na našem území v obou případech soustředil na adolescenty, měl výzkumný soubor v Německu značně širší věkové rozpětí.

Tab. 3: Reliabilita metody v různých výzkumech

Faktory	Výzkumy				
	Jakoby & Jacob (1999) ¹	Jakoby & Jacob (1999) ²	Kovaleva et al. (2010, in Kovaleva, 2012)	Dolejš et al. (2017, in Dolejš et al., 2018)	Laštůvková (2017)
ILOC	0,70	0,62	0,76	0,56	0,47
ELOC	0,58	0,64	0,60	0,50	0,40

Poznámka: Jakoby & Jacob (1999) ¹ = výzkum proveden v roce 1995; Jakoby & Jacob (1999) ² = Výzkum proveden v roce 1996.

KMKB je časem prověřený nástroj pro měření konstruktů LOC vyvinutý ve střední Evropě. V našem výzkumu jsme nástroj použili nejen kvůli dobré reliabilitě a ekonomičnosti, ale také z důvodu její nenáročnosti. V případech, nestíhá-li nebo nechce-li respondent vyplňovat dlouhé vícepoložkové nástroje jako jsou například CNSIE nebo SMKDZ, představuje nástroj KMKB rychlý zdroj reliabilních dat.

4.3 Škála interního a externího místa kontroly-4 (IE-4)

IE-4 je německý diagnostický nástroj místa kontroly, jež primárně vznikl k srovnávání několika podobných metod. Kovaleva (2012) si pro účely komparace roztrídila diagnostické nástroje LOC do čtyř kategorií: 1) ROT-IE scale and its numerous variations; 2) scales assessing the multidimensional structure of the construct LOC; 3) measurement instruments for the assessment of control variables constructed by researchers outside the

field of psychology; 4) wide range of tools assessing specific types of LOC such as the Multidimensional Health Locus of Control Scale.¹⁴ Z důvodu přílišné specializace čtvrté kategorie na jednotlivé aspekty pojící se s konstruktem LOC použila pouze první tři kategorie pro výběr jednotlivých metod na komparaci. Z těch si vybrala: ROT-IE (1); IPC (2); GSOEP short scale for the assessment of locus of control (3a); KMKB (3b), se kterou jsme se již blíže seznámili (Dolejš et al., 2018; Kovaleva, 2012)

Samotný nástroj IE-4 v prvotní verzi obsahoval 20 položek, jejichž počet se po řadě stylistických úprav zredukoval na číslo 10, z nichž vždy pět sytilo jeden faktor (ILOC či ELOC). Samotné položky mají formu oznamovacích vět, u nichž respondent vybírá na Likertově škále (v rozpětí 1 až 5), do jaké míry s tvrzením nesouhlasí či souhlasí: 1) Rozhodně nesouhlasím; 2) Nesouhlasím; 3) Platí částečně; 4) Souhlasím; 5) Rozhodně souhlasím. Tato 10položková verze byla užita v pilotní studii o 201 respondentech ve věku 18 až 45 let z nichž se víc jak 90 % zúčastněných nacházelo v kategorii 18 až 29 let. Obecně se ukazovalo, že ILOC nabývá průměrně vyšších hodnot 3,89 (v rozmezí od 3,93 do 3,86 s $SD = \pm 0,91$) a ELOC nabývá naopak hodnot nižších s průměrem 2,34 (v rozmezí od 2,07 do 2,62 a $SD = \pm 1.06$). Reliabilita jako vnitřní konzistence vypočítána Cronbachovo alfou vykazovala u subškály ILOC hodnoty 0,61 a u ELOC 0,58. Z předložených deseti položek se však dvě chovali méně konzistentně a dosahovali pouze nízké míry korelace k celku (*item-total correlation*) (Kovaleva, 2012). Pro ILOC to byla položka číslo 7 a pro ELOC položka číslo 3, ty se následně odstranili, čímž se zvýšila celková vzájemná korelace jednotlivých položek, jak lze vidět v tabulce č. 4.

¹⁴ Autorský překlad: 1) Rotterova metoda ROT-IE a její různé variace; 2) stupnice pro posouzení multidimenzionální struktury konstruktů LOC; 3) nástroje pro posouzení kontrolních proměnných konstruovaných výzkumníky mimo oblast psychologie; 4) široká škála nástrojů posuzujících specifické typy LOC, jako je multidimenzionální škála zdraví a místa kontroly.

Tab. 4: Hodnoty jednotlivých položek IE-4 v 10položkové verzi.

	Položky	M	SD	r_{it}	r_{it}/po redukcii
ILOC	N2	3,93	1,01	0,45	0,39
	N4	3,87	0,85	0,44	0,42
	N5	3,86	0,98	0,38	0,38
	N7	3,88	0,83	0,28	
	N9	3,93	0,90	0,39	0,42
	Průměr	3,89	0,91	0,38	0,40
ELOC	N1	2,62	1,16	0,33	0,29
	N3	2,28	1,01	0,22	
	N6	2,07	1,00	0,42	0,42
	N8	2,15	1,05	0,29	0,39
	N10	2,57	1,08	0,36	0,32
	Průměr	2,34	1,06	0,32	0,36

Poznámka: N (1-10) = jednotlivé položky; M= průměrná hodnota LOC; SD = směrodatná odchylka; r_{it} = item-total correlation; r_{it}/po redukcii = item total correklation po odstranění položky N7 a N3.

Vedle sekundární redukce počtu položek (odstranění položek č. 3 a č. 7) byly vybrány na základě další faktorové analýzy pouze dvě položky pro ILOC a dvě pro ELOC, které tyto faktory sytili nejvíce. Pro ILOC to byly položky č. 4 (0,57) a č. 9 (0,58) a pro faktor ELOC zas položky č. 6 (0,70) a č. 8 (0,72). Poslední úprava, kterou položky podstoupily byla reformulace položek č. 4 a č. 6 na základě kognitivního interview, jež odhalila některé stylistické nedostatky daných tvrzení (Kovaleva, 2012).

Tab. 5: Faktorové sycení (po kognitivním interview)

Položky	Faktory	
	ILOC	ELOC
N2 Whether I am well or not mostly depends on me.	0,45	-0,08
N4 I am successful only because of my own efforts and involvement.	0,57	0,05
N5 How many friends I have, depends on me.	0,52	0,03
N9 I'm my own boss.	0,58	-0,08
N1 Chance determines what happens in my life.	-0,16	0,30
N6 My life is largely determined by others.	0,05	0,72
N8 I often feel that important decisions in my life are taken by others.	-0,05	0,70
N10 Fate often gets in the way of my plans.	-0,14	0,36

Poznámka: N (1-10) = jednotlivé položky.

Validizace metody proběhla na souboru 539 respondentů ve věku 18 až 88 let, přičemž se jich k opětovnému testování (test-retest) dostavilo 338. Faktor ILOC dosahoval průměrných hodnot $M = 3,92$ a $SD = \pm 0,84$, zatímco ELOC dosahoval průměrných hodnot

$M = 2,55$ a $SD = \pm 1,00$. Reliabilita test-retest pro ILOC byla 0,54 a u ELOC 0,64, a homogenita subškál dle Hancockovi H 0,79 a 0,77 (Dolejš et al., 2018; Kovaleva, 2012).

Na území ČR s 10položkovou verzí nástroje v nedávné době pracoval například Dolejš et al., (2019) v rámci hledání vztahu mezi LOC a rizikovým chováním nebo Laštůvková (2017), která v rámci své diplomové práce naměřila průměrnou hodnotu skóru 25, 62 ($SD = \pm 6, 02$) pro dívky a 24, 36 ($SD = \pm 5, 70$) pro chlapce. Oba výzkumy proběhly u adolescentů ve věku 11 až 16 let. Reliabilita naměřená Laštůvkovou (2017) byla pro ILOC 0,69, pro ELOC 0,62 a pro celou metodu 0,68 (Cronbachovou alfou).

4.4 Škála místa kontroly Zemanová & Dolejš (SMKDZ)

SMKDZ představuje jediný český diagnostický nástroj v naší testové baterii. Impulzem pro jeho vývoj se stal právě nedostatek nástrojů pro diagnostiku místa kontroly standardizovaných na české populaci. Samotná výroba dané metody trvala od samotného nápadu až po konstrukci několik let (Kasalová et al., Nepublikováno). V první pilotní verzi administrované několika desítkám českých adolescentů ve věku 11 až 17 let obsahoval nástroj 126 položek pro diagnostiku LOC. Na základě výsledků bylo toto množství zredukováno na 45 položek. Zároveň s nástrojem SMKDZ byly administrovány i další nástroje pro diagnostiku místa kontroly, které jsme si blíže popsali v předešlých odstavcích, viz IE-4 (Kovaleva, 2012), KMKB (Jakoby & Jacob, 1999) a CNSIE (Nowicky & Strickland, 1973). Tyto tematicky relevantní nástroje byly vybrány pro komparaci a následnou modifikaci nově vznikající metody díky svým dobrým metrickým vlastnostem.

Upravená verze o 45 položkách byla již užita v ostrém testování společně s předešle uvedenými nástroji pro diagnostiku LOC a zároveň s nástroji SDDSS¹⁵, VRCHA¹⁶ a SURPS¹⁷. Této studii se zúčastnilo na dva tisíce adolescentů ve věku 11 až 16 let. Následnou rešerší se ukázalo, že 12 položek z předloženého počtu 45 se jeví jako nejvalidnější a nejvíce sytící faktory ILOC a ELOC, přičemž každý faktor sytí 6 položek. Následné provedení test-retestu v rozmezí 3 měsíců potvrdilo výběr těchto položek (Kasalová et al., Nepublikováno).

¹⁵ SDDSS - Škála depresivity Dolejš, Skopal a Suchá

¹⁶ VRCHA - Výskyt rizikového chování u adolescentů

¹⁷ SURPS - Škála osobnostních rysů představující riziko z hlediska užívání návykových látek)

Podobně jako IE-4 a KMKB používá i SMKDZ Likertovu škálu k zaznamenání odpovědí respondentů. Liší se zde svým rozsahem, kde oproti předešlým metodám mohou respondenti volit ze sudého počtu čtyř položek: 1) Rozhodně nesouhlasím; 2) Spíše nesouhlasím; 3) Spíše souhlasím; 4) Rozhodně souhlasím. Vyřazením páté „neutrální“ možnosti se tak redukuje tendence odpovídat sociálně žádoucím způsobem, jak se tomu stalo v případě standardizace metody KMKB. Na druhou stranu zde může dojít k opačnému zkreslení, kdy si jedinec nuceně vybírá možnost, kterou by si za normálních okolností nevybral.

Ve školním roce 2016/2017 byla testová baterie obsahující SMKDZ předložena 4 056 studentům ve věkovém rozmezí 11 až 19 let, jež byli vybráni na základě kombinace náhodného stratifikovaného a záměrného výběru tak, aby byl výzkumný soubor co nejvíce reprezentativní. Z uvedeného celkového počtu zúčastněných bylo po pročištění dat využito 3 904 respondentů. Jejich věkový průměr činil 15,74 let ($SD = \pm 2$) s poměrem zastoupení pohlaví 1 914 pro chlapce a 1 990 pro dívky (Kasalová et al., Nepublikováno).

Samotné výsledky studii nám bohužel nejsou dostupné, neboť standardizace metody proběhla v nedávné době a publikace příručky je chystána na rok 2020. I přesto, že neznáme jednotlivé metrické vlastnosti metody, rozhodli jsme se její 45položkovou verzi užít v našem výzkumu, neboť je to jedna z prvních diagnostických metod LOC, jež byla vytvořena a standardizována v České republice. Dalším validním důvodem pro práci s SMKDZ je užití více diagnostických nástrojů LOC, jimiž můžeme platnost nástroje ověřit.

5 ZÁKLADNÍ A VÝBĚROVÝ SOUBOR

Pro účely této studie jsme zvolili střední školy s odborným vzděláním ukončenými maturitní zkouškou, z nichž jsme se výhradně zaměřili na průmyslové školy, specifickou kategorii středních škol dle vyhlášky č. 13/2005 Sb. o středním vzdělávání a vzdělávání v konzervatoři. Avšak „typ“ průmyslové školy jako takové není v českém vzdělávacím systému přesně vymezen. Budeme tak vycházet z definice slova „průmysl“, které podle etymologického slovníku vychází z ruského slova „prómysel“, jež znamená „řemeslo“ či „výroba“ (Holub & Lyer, 1992). Mezi tyto školy tak můžeme zařadit obory technického rázu, jako je informatika, strojírenství, elektrotechnika, stavebnictví, chemie, potravinářství, ale i obory přidružené, jako ekonomické či manažerské. Bohužel jsme se ale nedostali k žádným aktuálním statistickým údajům v rámci pojmu „průmyslové školy“, a proto budeme pracovat s daty z oblasti středních škol odborných s maturitním vzděláním, kde jsou statistická data lépe dostupná.

Náš výzkumný soubor čítal 587 studentů (celkem 30 tříd) absolvující SŠOMZ¹⁸. Při výběru výzkumného souboru jsme užili náhodného výběru ze seznamu průmyslových škol v jednotlivých krajích. Každé škole jsme přiřadili číslo a vložili jej do náhodného generátoru. Vždy jsme losovali třikrát, abychom dostali více náhodných výběrů pro každou oblast a ty jsme následně seřadili dle pozice, kdy byla jednotlivá škola vylosována. Získali jsme tak dohromady 32 náhodně vylosovaných škol, na které jsme postupně začali posílat žádosti o účasti na výzkumném projektu, jehož znění najdete v příloze. První vlna žádostí byla rozeslána na osm škol v květnu, druhá o stejném počtu v říjnu a třetí na čtyři v listopadu roku 2019. Z 20 oslovených škol ze všech krajů s výzkumem souhlasily pouze 4 průmyslové školy z Karlovarského, Olomouckého, Ústeckého a Zlínského kraje, s obory: potravinářství a potravinářská chemie; strojírenství a strojírenská výroba; stavebnictví, geodézie a kartografie. Podrobnější informace o oborech jednotlivých škol nebudeme vkládat, kvůli zachování anonymity těchto institucí. Testování na těchto školách proběhlo v listopadu, prosinci, lednu a únoru ve školním roce 2019/2020 formou tužka-papír, jejíž podrobnosti najdete v kapitole č.4.

¹⁸ SŠOMZ = střední školy odborné s maturitní zkouškou

Celkový počet respondentů tak činil 587 studentů, z nichž jsme v průběhu čištění dat museli odebrat 8 respondentů kvůli neudání základních údajů (měsíc a rok narození), vysokému věku, který nespadá do naší věkové kategorie 15 až 19 let či nevyplnění celé dotazníkové baterie. Vyplnil-li respondent alespoň jeden z námi používaných standardizovaných nástrojů nebyl z výzkumného souboru vyřazen, neboť s daty můžeme pracovat v jednotlivých nástrojích. Těmto datům se budeme podrobněji věnovat v kapitole č. 6.1. Z 587 zúčastněných respondentů nám tak zbylo 579 se kterými budeme dále pracovat, 107 děvčat a 472 chlapců. Podrobnější informace naleznete v tabulce č. 6, kde je podobný seznam rozložení pohlaví a ročníků napříč celým výzkumným vzorkem.

Tab. 6: Složení výzkumného souboru.

Ročník		Pohlaví		Celkem	
		Muž	Žena	N	N (%)
1.	N	137	27	164	28,3
	ŘČ (%)	83,5	16,5	100	
2.	N	139	32	171	29,5
	ŘČ (%)	81,3	18,7	100	
3.	N	90	29	119	20,6
	ŘČ (%)	75,6	24,4	100	
4.	N	106	19	125	21,6
	ŘČ (%)	84,8	15,2	100	
Celkem	N	472	107	579	
	ŘČ (%)	81,5	18,5	100	

Poznámka: N = četnost, ŘČ (%) = Řádková četnost v procentech, N (%) = četnost v procentech.

Věk respondentů se pohyboval v rozmezí 15 až 19 let, přičemž průměrný věk celku byl 16,86 (SD= ± 1,20), chlapů 16,89 (SD = ± 1,23) a dívek 16,76 (SD = ± 1,08). Podrobné věkové rozložení v tabulce č.7.

Tab. 7: Četnost respondentů dle věku.

Věk	Muži		Ženy		Celkem	
	N	N (%)	N	N (%)	N	N (%)
15	66	14,0	15	14,0	81	14
16	134	28,4	30	28,0	164	28,3
17	114	24,2	31	29,0	145	25,0
18	104	22,0	28	26,2	132	22,8
19	54	11,4	3	2,8	57	9,8

Poznámka: N = četnost, N (%) = četnost v procentech.

Jednotlivé kraje byly zastoupeny nerovnoměrně. V Karlovarském kraji se výzkumu zúčastnilo 58 studentů, v Ústeckém 113, v Olomouckém 347 a ve Zlínském 61. Podrobnější informace v tabulce č.8.

Tab. 8: Četnost respondentů dle kraje

Kraj		Pohlaví		Celkem	
		Muž	Žena	N	N (%)
Karlovarský	N	53	5	58	19,5
	RČ (%)	91,4	8,6	100	
Ústecký	N	73	40	113	19,5
	RČ (%)	64,6	35,4	100	
Olomoucký	N	328	19	347	59,9
	RČ (%)	94,5	5,5	100	
Zlínský	N	18	43	61	10,5
	RČ (%)	29,5	70,5	100	

Poznámka: N= četnost, RČ (%) = Řádková četnost v procentech, N (%) = četnost v procentech.

Dle Českého statistického úřadu (28. srpna 2019a) poskytovalo v roce 2018/19 maturitní vzdělání celkem 1 077 škol téměř 317 tis. studentům. Z toho 775 škol o 186 565 studentech poskytovalo odborné vzdělání zakončeným maturitní zkouškou. Na tento typ škol docházelo 96 189 (51,6 %) dívek a 90 376 (48,4 %) chlapců. V Karlovarském kraji se nacházelo 45 SŠOMZ poskytující vzdělání 10 419 studentům (5,6 %), z toho bylo 5 301 dívej (50,9 %) a 5 118 (49,1 %) chlapců. V Olomouckém kraji tento počet představoval 45 škol, 11 441 studentů (6,1 %) s 5 874 (51,3 %) dívek a 5 567 (48,7 %) chlapců, v Ústeckém kraji 56 škol, 14 496 (7,8 %) studentů s 7 660 (52,8 %) dívek a 6 836 (47,2 %) chlapců a v kraji Zlínském 49 škol, 11 469 (6,2 %) studentů, 5 609 (48,9 %) dívek a 5 860 (51,1 %) chlapců. Z našeho výzkumného spuboru jsme tak zastoupili kraj Karlovarský 58 (0,6 %) studenty střední školy odborné s maturitní zkouškou, kraj Ústecký 113 (0,8 %), kraj Olomoucký 347 (3,0 %) a kraj Zlínský (0,5 %).

Ve školním roce 2018/19 byly jednotlivé obory rozděleny do 27 skupin, které dohromady navštěvovalo 183 533 studentů. Oproti předešlému číslu studentů navštěvující SŠOMZ Český statistický úřad (28. srpna 2019b) nezapočítal 3 032 studentů kvůli zkrácenému typu studia, pro udržení uniformity s daty ČSÚ¹⁹ tak budeme pracovat i my s tímto novým číslem. Obor strojírenství a strojírenská výroba studovalo ve školním roce

¹⁹ ČSÚ = Český statistický úřad

2018/2019 16 801 studentů, což činilo 9,2 % ze všech studovaných oborů SŠOMZ, který jsme v našem výzkumném souboru zastoupili z 2,1 %. Obor potravinářství a potravinářské chemie navštěvovalo 868 (0,5 %) námi zastoupen ze 7,0 % a obor stavebnictví, geodézie a kartografie navštěvovalo 7 392 (4,0 %) námi zastoupen ze 2,3 %. Záměrně jsme skryli data, jež by mohla jednotlivé instituce odhalit, proto zde neuvádíme zastoupení daného oboru v jednotlivých krajích, neboť by anonymita mohla být porušena.

5.1. Administrace testové baterie

Před samotnou návštěvou školy a testováním byl ředitel a jeho zástupce obeznámen se všemi potřebnými informacemi vztahujícím se ke studii skrze email a telefonát. Výzkumník vždy dorazil na danou školu s dostatečným předstihem, tudíž měl čas na představení se a dovysvětlení záměrů studie či způsobu administrace testové baterie. Poděkovali za spolupráci, a nabídl další spolupráci s katedrou v případě zájmu. Poté jim byla předána dárková sada, obsahující sešit, prospekt a propisku s logem UP.

Do tříd dorazil výzkumník s pětiminutovým předstihem, sdělil podrobnosti průběhu testování jednotlivým vyučujícím, požádal o třídní knihu pro zaznamenání počtu žáků ve třídě, doptal se, zda nejsou ve třídách nějaké abnormality a poprosil, zda by po započetí testování mohli třídu opustit, aby se tak předešlo ovlivnění výsledků způsobenému přítomností autority. Většina vyučujících byla vstřícná a po započetí třídu opouštěla. Výzkumník se následně žákům představil, vysvětlil účel testování, přičemž se snažil respondenty motivovat k práci, aby vyplňování testové baterie nebylo sabotováno. Poté je ubezpečil, že veškerá poskytnutá data budou anonymní a účast ve studii je dobrovolná, s tím že pokračováním a vyplněním testové baterie souhlasí se zpracováním dat dle zákona č. 110/2019 Sb. o zpracování osobních údajů, který zároveň umožňuje účast na výzkumu bez informovaného souhlasu rodičů, nabyli-li jedinec patnáctého roku věku. Dalším krokem před zahájením samotného testování bylo vysvětlení postupu vyplňování položek, řešení v případě změny již zaznamenané odpovědi a informace o časovém limitu na celou práci. Současně byli respondenti vyzváni, aby se nezdráhali zeptat, pokud nebudou čemukoliv rozumět. Výzkumník ještě naposledy všechny poprosil o samostatnost během vyplňování dotazníků, neboť zde nejsou žádné špatné odpovědi a testování zahájil. Během testování byli všichni žáci ve třídě přepočítáni a zkontrolováni podle třídnice, kolik jich chybí a kolik dívek

a chlapců se ve třídě nachází. Na závěr testování výzkumník poděkoval za účast a poskytnutý čas.

Během každé administrace byla vynaložena snaha o co nejvíce homogenní projev, aby bylo dosaženo jednotných podmínek. Pověštinou jsme se nesetkávali s žádnými problémy, žáci se chovali ukázněně a testovou baterii vyplňovali usilovně a v tichosti. Jediným opravdovým problémem byl nedostatek času. I přes snahu o dodržení stejného postupu ve třídách se občas stalo, že některý z vyučujících část hodiny naboural. Doba poskytnutá pro vyplnění baterie by dle uvedených informací měla být vždy 45 minut, v našem případě se však žákům v průměru dostávalo 35 až 40 minut. Nicméně tento čas většinou respondentům na vyplnění stačil, neboť testovou baterii často odevzdávali v předstihu.

5.2. Etické aspekty studie

Vzhledem k našemu výzkumnému souboru, jež byl tvořen adolescenty ve věku 15 až 19 let bylo přísně dbáno na dodržení etických zásad, neboť většina respondentů nedosáhla plnoletosti. Informovaný souhlas rodiče však nebyl třeba. Nabyli-li jedinec patnáctého roku života, může s výzkumem dle zákona č. 110/2019 Sb. o zpracování osobních údajů souhlasit sám. Během představení studie jsme také několikrát zdůraznili, že je účast dobrovolná a nikomu nehrozí žádný postih, nebude-li chtít spolupracovat (CMPS, 2017).

Před zahájením samotného testování jsme požádali studenty, ať nevyplňují žádné specifické údaje, které by mohly narušit jejich anonymitu. Stejná informace se vždy nacházela na každé úvodní straně všech dotazníků pro připomenutí tohoto požadavku. Po odevzdání byl každé testové baterii přidělen specifický kód, za pomoci něhož lze rozeznat pouze školu, třídu, ročník a pořadové číslo. Tato opatření tak zajistila anonymitu každého respondenta po celý proces práce. Vedle anonymity samotných účastníků studie je naší povinností zachovat i anonymitu jednotlivých institucí neuvedením některých informací (CMPS, 2017).

Abychom předešli jakýmkoli pochybám o nedodržení etických zásad, poskytli jsme účastníkům kontaktní údaje v případě vyvstání otázek či problémů ve spojení se studií (EFPSA, 2005).

6 PRÁCE S DATY A JEJÍ VÝSLEDKY

V této kapitole si popíšeme veškeré zacházení s daty, od popisu až k analýze a interpretaci výsledků. První část se bude věnovat převedením dat do elektronické podoby, vyřazení nežádoucích dat, transformaci reverzních položek a imputací chybějících odpovědí. V druhé části pak budeme pokračovat analýzou jednotlivých metod, jejich základních metrických vlastností, demografických údajů (věk, pohlaví) a dalších proměnných. Dále si popíšeme některé ze vztahů mezi užitými metodami a jednotlivými proměnnými, v závěru se už jen vyjádříme ke stanoveným hypotézám.

6.1 Transkripce a imputace dat

Před zahájením samotné analýzy dat bylo třeba převést dotazníky do elektronické podoby. To jsme učinili za pomoci ručního přepisu do programu Microsoft Excel 2019. kde se nacházela předem připravená matice pro zaznamenání primárních dat. Ta obsahovala pět sekcí, z nichž první byla pro zaznamenání demografických údajů a jiných informací, viz následující: datum administrace; specifický kód baterie; pohlaví; věk, měsíc a rok narození; třída; škola; kraj; studijní obor. Zbývající sekce byly určeny pro přepis jednotlivých položek administrovaných metod (SMKDZ, IE-4, KMKB, CNSIE). Tímto způsobem bylo do elektronické podoby přepsáno 587 testových baterií, přičemž každá z nich měla 101 položek.

Z celkového počtu 587 respondentů jsme během primárního čištění museli odebrat 8 respondentů z důvodu neudání některých z podstatných údajů (věk, pohlaví), nevyplnění celé baterie či příliš vysoký věk (vyšší než 19 let). Počet vyřazených respondentů jsme zredukovali díky poznamenání si počtu dívek a chlapců v jednotlivých třídách. Pohlaví, jako jeden z podstatných údajů, jsme si tak mohli dohledat a zaznamenat zpětně, v případech, chybělo-li pouze pohlaví mužské či naopak ženské. Jak bylo řečeno již v předešlých odstavcích, testovou baterii jsme z výzkumu nevyklučovali, měla-li alespoň jeden plně použitelný a zpracovaný nástroj, jelikož s nástroji můžeme pracovat i samostatně.

6.1.1 Imputace dat

Následovala imputace chybějících položek za předpokladu „Missing completely at random“, kdy chybějící položka nesouvisí s žádnou námi pozorovanou proměnnou a

zároveň za předpokladu, nechybí-li více jak 10-25 % položek jednoho faktoru. U delších škál o více položkách (SMKDZ, CNSIE) jsme v počtu imputací byli shovívavější, zatímco u těch kratších (IE-4, KMKB) jsme byli přísnější. K doplnění chybějících hodnot jsme užili regresní imputaci, která kombinuje řádkovou i sloupcovou imputaci. Důvodem byla snaha vyhnout se nedostatkům řádkové imputace, jež může produkovat extrémnější hodnoty. Například zvolí-li respondent na škále Likertova typu (1 až 5) dvakrát vysokou hodnotu (5), zvyšuje tím řádkový průměr i navzdory tomu, že ve zbytku odpovědí volil nízké hodnoty (1). Snaha byla vyhnout se i nedostatkům sloupcové imputace, která snižuje variabilitu odpovědí v daném sloupci. Bohužel se ani regresní imputace neobejde bez svých mínusů, neboť může uměle zvyšovat vzájemnou korelaci položek. Avšak věříme, že tato metoda zkresluje data co nejméně, a proto jsme si ji pro práci v této studii zvolili. Během tohoto procesu jsme v nástrojích SMKDZ, IE-4 a KMKB nemuseli vyřadit ani jeden dotazník, až při práci s nástrojem CNSIE jsme museli vyřadit 11 respondentů, kvůli velkému počtu chybějících odpovědí. Za příčinu považujeme to, že se dotazník nacházel až na samotném konci testové baterie, kterou ne všichni respondenti stíhali vyplnit.

6.2 Analýza výsledků jednotlivých metod

Jak bylo blíže popsáno v kapitole č. 4, čím vyššího celkového skóru respondent dosahuje, tím více je u nich zastoupeno externí místo kontroly. To platí pro všechny čtyři námi užitá nástroje. Metoda SMKDZ, IE-4 a KMKB však obsahují položky sytící dva faktory. Z nichž jeden odpovídá ELOC a druhý ILOC. Položky sytící faktor ILOC tak považujeme za inverzní. Abychom dostali jejich vhodnou formu pro práci a výpočet celkového skóru, je třeba jejich hodnotu obrátit za pomoci vzorce: $X_r = (MAX + MIN) - X$. Výjimku tvoří metoda CNSIE, jež obsahuje inverzní položky, které nesytí faktor ILOC. Ty se v tomto případě počítají za pomoci specifického klíče, který byl vytvořen autory nástroje.

6.2.1 CNSIE

K dispozici nám bylo 568 dotazníků metody CNSIE. Průměrné celkové skóre respondentů v metodě bylo 14,53 (SD = ± 4,86). Nejnížší dosažená hodnota se rovnala 4 bodům a nejvyšší 31 bodům. Reliabilita jako vnitřní konzistence získaná Cronbachovo alfou byla v naší studii rovna hodnotě 0,67. Tyto hodnoty jsou téměř totožné s výsledky získanými Laštůvkovou (2015, in Dolejš, 2018), kde reliabilita metody byla 0,65. Je to však o poznání

méně než v původní studii od Nowickiho a Stricklanda (1973), kde vykazovaná reliabilita byla rovna hodnotě 0,78.

Dívky zde oproti chlapcům, kteří v průměru skórovali 13,84 bodů (SD = ± 4,63; Min. = 4; Max. = 28), dosahovali vyššího skóru 17,51 (SD = ± 4,72; Min. = 7; Max = 31). Vliv věku jako proměnné si blíže popíšeme v podkapitole č. 6.3.2.

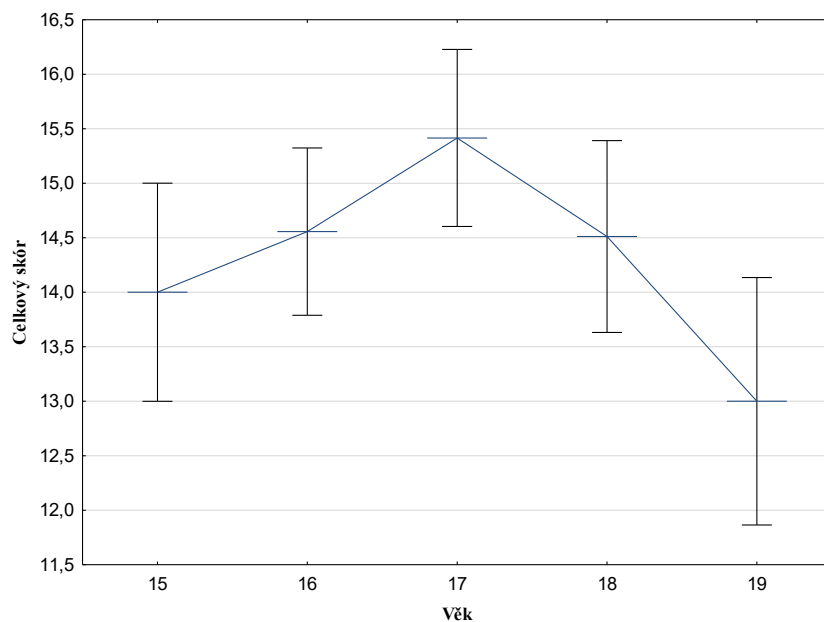
Jak lze vidět v tabulce č. 9 nebo v grafu č. 1 nejvyššího průměru celkového skóru dosahovali studenti ve věku 17 let, jejichž hodnota skóru překročila jako v jediném případě hranici 15 bodů. Naopak nejnižšího průměrného skóru dosahovali jedinci nejstarší.

Tab. 9: Rozložení průměrného celkového skóru CNSIE dle věku

Věk	N	Průměr	SD	Minimum	Maximum
15 let	79	14,00	4,47	5	28
16 let	160	14,56	4,92	4	28
17 let	142	15,42	4,89	4	31
18 let	131	14,51	5,09	5	29
19 let	56	13,00	4,24	4	22
Celkový soubor	568	14,53	4,86	4	31

Poznámka: N = četnost; SD = směrodatná odchylka.

Graf 1: Srovnání průměrného celkového skóru CNSIE dle věku

V případě rozdělení naměřených průměrných skóru dle ročníku (tabulka č. 10), dosahovali první a čtvrté ročníky nejmenších průměrných hodnot, zatímco ročníky druhé dosahovali nejvyšších naměřených průměrných hodnot v celém nástroji CNSIE.

Tab. 10: Rozložení průměrného celkového skóru CNSIE dle ročníků

Ročník	N	Průměr	SD	Minimum	Maximum
1.	161	13,65	4,57	4	28
2.	166	15,77	4,69	5	28
3.	118	14,84	4,99	4	31
4.	123	13,72	5,00	4	29
Celkový soubor	568	14,53	4,86	4	31

Poznámka: N = četnost; SD = směrodatná odchylka.

6.2.2 KMKB

Po pročištění dat nám k analýze zbylo 579 dotazníků KMKB. Abychom dostali skóry ve stejném směru (čím vyšší skóre tím větší ELOC) museli jsme inverzně otočit hodnoty vyplněných položek, neboť je metoda KMKB výjimkou, jejíž Likertova škála má oproti metodám SMKDZ a IE-4 otočenou stupnici. Průměrná hodnota celkového skóru zde byla 15,46 (SD = ± 4,32) s minimálním dosaženým skórem 6 bodů a maximálním dosaženým skórem 30 bodů. Průměrná dosažená hodnota subškály ILOC byla rovna 10,38 bodům (SD = ± 2,46; Min. = 3; Max. = 15) a subškály ELOC 7,84 bodům (SD = ± 2,41; Min. = 3; Max. = 15). Reliabilita metody jako celku vypočítána Cronbachovo alfou vyšla 0,76. Pro faktor ILOC 0,64 a pro faktor ELOC 0,62. Pro lepší vizualizaci reliability metody napříč výzkumy a časem přikládáme tabulku č. 11.

Tab. 11: Reliabilita škál KMKB (Cronbachova alfa)

Faktor	Studie					
	Jakoby & Jacob (1999)*	Jakoby & Jacob (1999)**	Kovaleva et al. (2010, in Kovaleva, 2012)	Dolejš et al. (2017, in Dolejš et al., 2018)	Laštůvková (2017)	Naše práce:
ILOC	0,62	0,71	0,76	0,56	0,47	0,64
ELOC	0,58	0,64	0,60	0,50	0,40	0,62

Poznámka: * = Výzkum provedený v roce 1995; ** = Výzkum provedený v roce 1996.

Dívky v průměru skórovali výše jak v celkovém, tak v ELOC skóre, zatímco chlapci skórovali výše pouze v skóru ILOC, viz tabulka č. 12.

Tab. 12: Srovnání chlapců a dívek z hlediska průměrných naměřených skóru metody KMKB

Pohlaví	Celkový skór		ILOC skór		ELOC skór	
	M	SD	M	SD	M	SD
Dívky	16,35	3,91	9,92	2,47	8,26	2,27
Chlapci	15,26	4,39	10,49	2,45	7,75	2,43

Poznámky: M = průměr; SD = směrodatná odchylka.

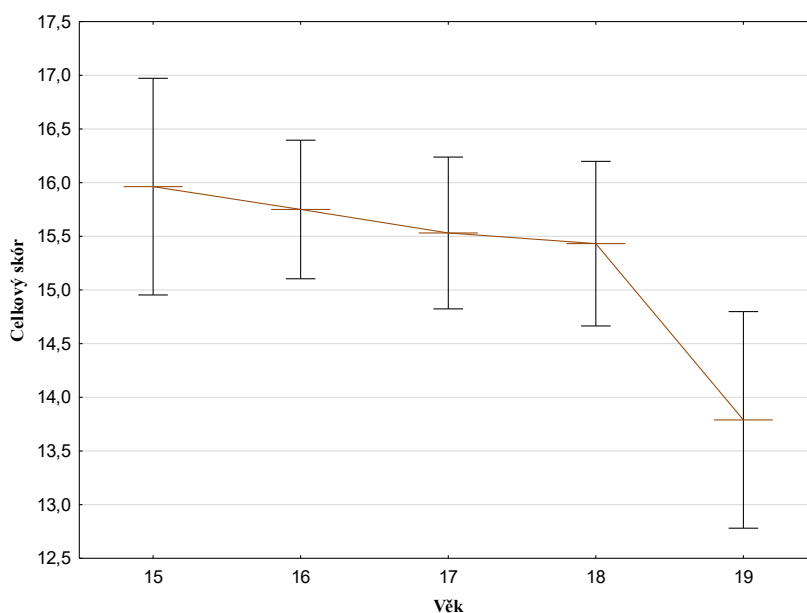
V případě metody KMKB nejvýše skórovali adolescenti ve věku 15 let a nejnižše adolescenti ve věku 19 let. S přibývajícím věkem lze v grafu č. 2 pozorovat pozvolný trend snižujícího se průměrného celkového skóru. Efekt v opačném směru lze pozorovat i v subškále ILOC ($M = 10,38$; $SD = \pm 2,46$), kde s přírůstkem dvou let věku (15; 17; 19) vzroste průměrné skóre: v 15 letech 10,12 bodů; v 16 letech 10,11 bodů; v 17 letech 10,49; v 18 letech 10,48; v 19 letech 11,04 bodů.

Tab. 13: Rozložení průměrného celkového skóru KMKB dle věku

Věk	N	Průměr	SD	Minimum	Maximum
15	81	15,96	4,56	6	30
16	164	15,75	4,19	6	29
17	145	15,53	4,31	6	29
18	132	15,43	4,45	6	29
19	57	13,79	3,80	7	25
Celkový soubor	579	15,46	4,32	6	30

Poznámka: N = četnost; SD = směrodatná odchylka

Graf 2: Srovnání průměrného celkového skóru KMKB dle věku

Nejvyššího průměru celkového skóru nabývá stejně jako v metodě CNSIE ročník druhý. Nejnižšího skóru pak nabývá ročník čtvrtý (tabulka č. 14). Zajímavé však je, že i přes tento fakt lze pozorovat trend vzrůstající průměrné hodnoty v subškále ILOC: $M = 10,13$ (1. ročník); $M = 10,20$ (2. ročník); $M = 10,55$ (3. ročník); $M = 10,80$ (4. ročník).

Tab. 14: Rozložení průměrného celkového skóru KMKB dle ročníků

Ročník	N	Průměr	SD	Minimum	Maximum
1.	164	15,66	4,50	6	30
2.	171	15,91	4,01	6	27
3.	119	15,40	4,42	6	29
4.	125	14,63	4,32	7	29
Celkový soubor	579	15,46	4,32	6	30

Poznámka: N = četnost; SD = směrodatná odchylka.

6.2.3 IE-4

V metodě IE-4, kde nám bylo opětovně k dispozici 579 vyplněných dotazníků, dosahovali respondenti v průměru 21,39 (SD = ± 5,15) s minimálním dosaženým počtem 10 bodů a maximálním dosaženým počtem 41 bodů. V subškále ILOC dosahovali v průměru 20,30 (SD = ± 2,82; Min. = 8; Max. = 25) a subškále ELOC 11,68 (SD = ± 3,19; Min. = 5; Max. = 24). Ve srovnání s původními naměřenými hodnotami reliability, které byly pro subškálu ILOC 0,61 a pro ELOC 0,58, vychází reliability metody lépe v naší studii, kde je hodnota získána Cronbachovou alfou pro celou metodu rovna 0,73, pro subškálu ILOC 0,66 a pro ELOC 0,61. Avšak ve srovnání s Laštůvkovou (2017), která naměřila hodnoty reliability 0,68 pro celek, 0,69 pro ELOC a 0,62 pro ILOC, nám vychází pouze lepší reliability metody jako celku.

Dívky zde dosahovaly celkového průměrného skóru 23,79 (SD = ± 5,31; Min. = 13; Max. = 41), zatímco chlapci 20,84 (SD = ± 4,96, Min. = 10; Max. = 37). V tabulce č. 11 jsou popsány průměrné hodnoty jednotlivých subškál, kde lze vidět, že dívky skórovaly výše v subškále ELOC a níže v subškále ILOC.

Tab. 15: Srovnání chlapců a dívek z hlediska průměrných naměřených skóru metody IE-4

Pohlaví	Celkový skór		ILOC skór		ELOC skór	
	M	SD	M	SD	M	SD
Dívky	23,79	5,31	19,36	2,86	13,16	3,34
Chlapci	20,84	4,96	20,51	2,77	11,35	3,06

Poznámky: M = průměr; SD = směrodatná odchylka.

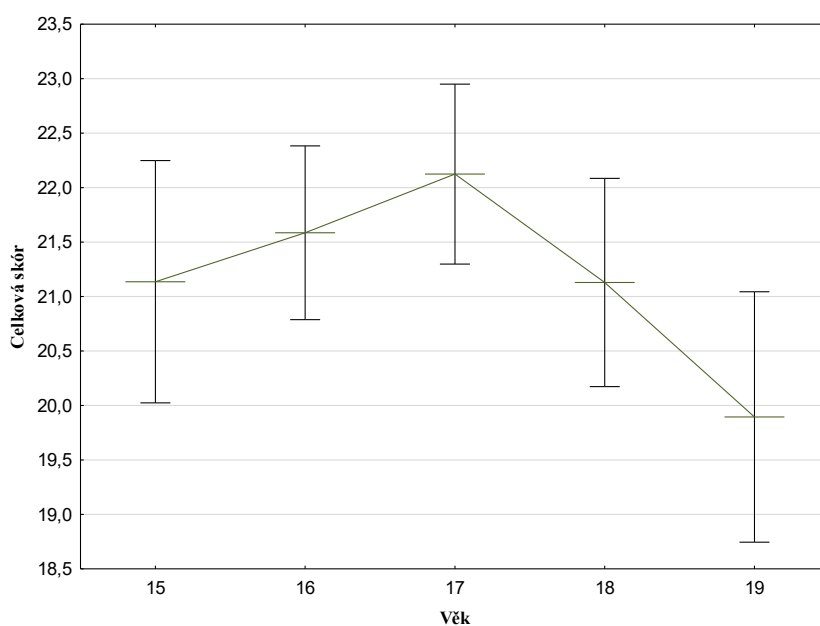
Podobně jako tomu bylo v metodě CNSIE i zde dosahovali nejvyššího průměrného skóru 17letí, kteří jako jediní překročili hranici 22 bodů. Nejmenšího průměru celkového skóru zde dosahovali nejstarší 19letí účastníci výzkumu, kteří zároveň skórovali nejnižší v subškále ELOC (M = 10,72; SD = ± 2,48) a nejvýše v subškále ILOC (M = 20,82; SD = ± 2,56).

Tab. 16: Rozložení průměrného celkového skóru IE-4 dle věku

Věk	N	Průměr	SD	Minimum	Maximum
15 let	81	21,14	5,03	10	35
16 let	164	21,59	5,17	10	36
17 let	145	22,12	5,03	12	37
18 let	132	21,13	5,55	10	41
19 let	57	19,89	4,33	11	33
Celkový soubor	579	21,39	5,15	10	41

Poznámka: N = četnost; SD = směrodatná odchylka.

Graf 3: Srovnání průměrného celkového skóru IE-4 dle věku

Při rozdělení respondentů dle ročníků (tabulka č. 13) pozorujeme nejvyšší naměřený průměr celkového skóru opět ve druhém ročníku a nejnižší v ročníku čtvrtém.

Tab. 17: Rozložení průměrného celkového skóru IE-4 dle ročníků

Ročník	N	Průměr	SD	Minimum	Maximum
1.	164	20,94	5,00	10	35
2.	171	22,39	5,24	11	37
3.	119	21,52	5,26	10	37
4.	125	20,48	4,96	10	41
Celkový soubor	579	21,39	5,15	10	41

Poznámka: N = četnost; SD = směrodatná odchylka.

6.2.4 SMKDZ

I přesto, že finální verzi tvoří pouze 12 položek, rozhodli jsme se zde užít, její delší verzi. Tu vyplnilo 579 respondentů, jejichž průměrný celkový skór byl roven hodnotě 93,03

(SD = ± 11,99; Min. = 62; Max. = 132). V subškále ILOC byla průměrná dosažená hodnota 71,48 (SD = ± 6,01; Min. = 54; Max. = 88) a v subškále ELOC 49,51 (SD = ± 7,84; Min. = 30; Max. = 74). K odhadu reliability jsme zde použili jak 45položkovou, tak 12položkovou verzi SMKDZ. Reliabilita delší verze nástroje získána Cronbachovo alfou nám vyšla pro celou metodu 0,84, pro subškálu ILOC 0,70 a pro ELOC 0,81. Kratší 12položková verze SMKDZ zde vykazovala podobnou reliabilitu metody jako celku, kde hodnota byla 0,83. Reliabilita subškál byla v porovnání s delší verzí nástroje vyšší pro ILOC 0,77 a nižší pro ELOC 0,71.

Shodně s předešlými metodami i zde dívky dosahovaly vyššího průměru celkového skóru a skóru subškály ELOC, zatímco chlapci vykazovali vyšší hodnoty pouze v subškále ILOC.

Tab. 18: Srovnání chlapců a dívek z hlediska průměrných naměřených skóre metody SMKDZ (45p.)

Pohlaví	Celkový skór		ILOC skór		ELOC skór	
	M	SD	M	SD	M	SD
Dívky	97,67	11,32	70,00	5,53	52,67	7,82
Chlapci	91,98	11,91	71,81	6,07	48,80	7,67

Poznámky: M = průměr; SD = směrodatná odchylka.

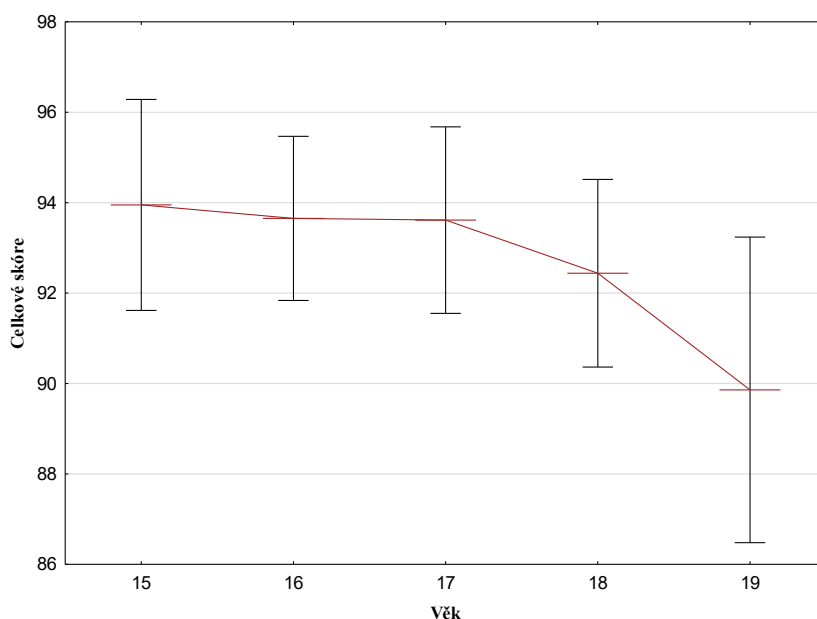
Z grafu č. 4 můžeme na první pohled zpozorovat podobný trend jako v metodě KMKB, kde s přibývajícím věkem klesá průměrná hodnota celkového skóru. Na rozdíl od metody KMKB, nebyla v metodě SMKDZ naměřena nejvyšší průměrná hodnota subškály ILOC u nejstarších 19letých (M = 71,82; SD = ± 6,87) ale u 18letých (M = 72,29; SD = ± 5,35). Avšak v případě subškály ELOC, kde průměrná hodnota činila 49,51 (SD = ± 7,84), skórovali nejstarší účastníci (19 let) zdaleka nejnižší s průměrnou hodnotou 46,68 bodů (SD = ± 7,34).

Tab. 19: Rozložení průměrného celkového skóru SMKDZ (45p.) dle věku

Věk	N	Průměr	SD	Minimum	Maximum
15 let	81	93,95	10,55	65	121
16 let	164	93,65	11,77	67	121
17 let	145	93,61	12,57	65	125
18 let	132	92,44	12,05	62	132
19 let	57	89,86	12,74	67	118
Celkový soubor	579	93,03	11,99	62	132

Poznámka: N = četnost; SD = směrodatná odchylka.

Graf 4: Srovnání průměrného celkového skóru SMKDZ (45p.) dle věku

V souladu s metodami CNSIE, KMKB a IE-4 i zde nejvyšších průměrných celkových skóre dosahovali studenti druhých ročníků. Nejnižších průměrných celkových skóre pak dosahovali studenti posledních ročníků. Ti současně dosahovali i nejnižších průměrných hodnot v subškále ELOC s průměrnou hodnotou 47,91 (SD = ± 8,08).

Tab. 20: Rozložení průměrného celkového skóru SMKDZ (45p.) dle ročníků

Ročník	N	Průměr	SD	Minimum	Maximum
1.	164	92,52	10,93	65	121
2.	171	94,88	12,46	66	123
3.	119	93,28	12,34	62	129
4.	125	90,94	12,10	67	132
Celkový soubor	579	93,03	11,99	62	132

Poznámka: N = četnost; SD = směrodatná odchylka.

6.3 Vyjádření ke stanoveným hypotézám

6.3.1 Srovnání 1. ročníků a 4. ročníků na základě LOC skóru

Před samotným testováním dat a ověřením hypotéz jsme provedli kontrolu normálního rozdělení výsledků v daných proměnných pomocí Shapirovo-Wilkoveo testu, kde se tento předpoklad bohužel nepotvrdil. Pro testování vztahu mezi prvním a čtvrtým ročníkem jsme tak zvolili Mannův-Whitneyův U test, který umí lépe pracovat s ordinálními proměnnými a je často považován za silnější a přesnější ukazatel síly vztahu. Z tabulky

č. 21 je možno vyčíst, že studenti prvních ročníků vykazovali signifikantně ($p < 0,05$) vyšší hodnoty, než studenti ročníků čtvrtých v metodě SMKDZ ($p = 0,042$; $AUC = 0,53$) ba co víc, náhodně zvolený student má 53% pravděpodobnost, že bude skórovat výše na škále LOC, pokud se nachází v prvním ročníku na rozdíl od studenta, jež se nachází v ročníku čtvrtém. Vysoká signifikance ($p < 0,01$) byla nalezena ve vztahu mezi ročníky u metody KMKB ($p = 0,009$), jejíž míra účinku AUC vykazovala hodnotu 0,58. Naopak v metodě IE-4 ($p = 0,210$) a metodě CNSIE ($p = 0,513$) nebyl nalezen signifikantní vztah mezi průměrnými naměřenými skóry a ročníkem, ve kterém se studenti nacházeli. „Směr“ vztahu odpovídal námi stanoveným hypotézám u všech metod krom nástroje CNSIE ($Z = -0,03$).

Tab. 21: Srovnání prvních a čtvrtých ročníků pomocí Mann-Whitneyova U testu

Metody	1. ročník		4. ročník		U	Z	p	AUC
	N	Me	N	Me				
CNSIE	161	14,0	123	13,0	9878,0	-0,03	nsg.	0,50
KMKB	164	15,0	125	14,0	8581,5	2,37	< 0,01	0,58
IE-4	164	21,0	125	20,0	9681,0	0,81	nsg.	0,53
SMKDZ	164	92,5	125	90,0	9033,5	1,73	< 0,05	0,56

Poznámka: N = četnost; Me = medián; U = testové kritérium; Z = standardizované Z; p = statistická významnost; AUC = míra účinku (Area Under the Curve); nsg. = nesignifikantní.

V souladu s výsledky **přijímáme** tyto hypotézy:

- H2: Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě KMKB;
- H4: Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě SMKDZ.

Naopak zde **zamítáme**:

- H1: Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě CNSIE;
- H3: Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě IE-4.

6.3.2 Vztah mezi věkem a naměřenými LOC skóry

K analýze vztahu mezi věkem a průměrnými hodnotami jednotlivých metod jsme užili Spearmanův korelační koeficient, neboť opět nebyl splněn předpoklad normálního rozdělení měřených veličin.

Tab. 22: Korelace LOC skóru a proměnné věku (15 až 19 let) u jednotlivých metod

	CNSIE	KMKB	IE-4	SMKDZ
N	568	579	579	579
r_s	-0,02	-0,12**	-0,04	-0,09*

Poznámka: N = četnost; r_s = Spearmanovo R; * = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$.

Na základě tabulky můžeme popsat vztahy k jednotlivým hypotézám:

- Korelace mezi věkem a naměřeným skórem v metodě CNSIE byla velmi slabá a nesignifikantní ($r_s = -0,02$; $p = 0,643$);
- Korelace mezi věkem a naměřeným skórem v metodě KMKB byla velmi slabá, ale vysoce signifikantní ($r_s = -0,12$; $p = 0,005$);
- Korelace mezi věkem a naměřeným skórem v metodě IE-4 byla velmi slabá a nesignifikantní ($r_s = -0,04$; $p = 0,298$);
- Korelace mezi věkem a naměřeným skórem v metodě SMKDZ byla velmi slabá, ale signifikantní ($r_s = -0,09$; $p = 0,023$).

Mezi věkem a naměřenými skóry byla pozorována pouze slabá korelace, ale vždy byl zachován jednotný „směr“ jejího působení. Tento jev blíže prozkoumáme v diskuzi.

Přijmout tak můžeme následující hypotézy:

- H6: Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě KMKB;
- H8: Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě SMKDZ.

Zamítáme následující hypotézy:

- H5: Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě CNSIE;
- H7: Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě IE-4.

Navzdory tomu, že jsme v rámci přijetí či zamítnutí hypotéz pracovali s věkem v celém rozmezí 15 až 19 let, rozhodli jsme se stejný vztah otestovat i ve věkovém rozmezí 17 až 19 let. K tomuto rozhodnutí jsme došli na základě výsledků metod CNSIE a IE-4. U nich jsme totiž zjistili očekávaný směr vztahu (s přibývajícím věkem klesá LOC skór) i přes opačný jev, který jsme pozorovali v grafech č. 1 a 3, kde průměrné hodnoty LOC skóru nejdříve vzrůstaly ve věku 15 až 16 let, než dosáhly svého maxima v 17 letech a klesly na

své minimum v 19 letech. V tabulce č. 23 pozorujeme, že krom metody KMKB, kde velikost korelace zůstala stejná, se velikost korelace u ostatních metod zvýšila. Také můžeme pozorovat, že je tento vztah vysoce signifikantní pro nástroj CNSIE a IE-4, naopak pro SMKDZ se významnost vztahu nepotvrdila.

Tab. 23: Korelace LOC skóru a proměnné věku (17 až 19 let) u jednotlivých metod

	CNSIE	KMKB	IE-4	SMKDZ
N	329	334	334	334
r_s	-0,16**	-0,12*	-0,15**	-0,10

Poznámka: N = četnost; r_s = Spearmanovo R; * = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$.

6.3.3 Srovnání dívek a chlapců na základě LOC skóru

Během testování dat, při kterém jsme srovnávali vztah mezi pohlavím a dosaženým LOC skórem jsme opět narazili na problematiku nesplněného normálního rozdělení měřených veličin. Znovu jsme tak pro účely naší práce zvolili Mannův-Whitneyův U test.

Už v předešlých podkapitolách, ve kterých jsme pospali průměrné hodnoty pro pohlaví v jednotlivých metodách, jsme mohli pozorovat rozdíly ve skórech dívek a chlapců. V souladu s těmito výsledky a našimi hypotézami je z tabulky č. 24 vidět, že dívky dosahovaly signifikantně vyššího skóru než chlapci. Pro metody CNSIE, IE-4 a SMKDZ byla tato signifikance velmi vysoká ($p < 0,001$), zatímco pro metodu KMKB pouze vysoká ($p < 0,01$).

Tab. 24: Srovnání dívek a chlapců pomocí M-W U testu

Metody	Chlapci		Dívky		U	Z	p	AUC
	N	Me	N	Me				
CNSIE	461	14,0	107	17,0	14496,5	6,65	< 0,001	0,71
KMKB	472	15,0	107	16,0	20856,5	2,81	< 0,01	0,59
IE-4	472	21,0	107	23,0	17512,0	4,95	< 0,001	0,65
SMKDZ	472	91,0	107	97,0	18090,0	4,58	< 0,001	0,64

Poznámka: N = četnost; Me = medián; U = testové kritérium; Z = standardizované Z ; p = statistická významnost; AUC = míra účinku (Area Under the Curve).

Můžeme tak **přijmout** následné hypotézy:

- **H9:** Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě CNSIE než chlapci;
- **H10:** Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě KMKB než chlapci;

- **H11:** Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě IE-4 než chlapci;
- **H12:** Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě SMKDZ než chlapci.

6.3.4 Vztahy mezi jednotlivými metodami měřící locus of control

Na závěr jsme se rozhodli otestovat vztahy mezi jednotlivými metodami pro diagnostiku místa kontroly. Ty byly opětovně testovány za pomoci neparametrického testu, v tomto případě Spearmanovým korelačním koeficientem, neboť nebylo dodrženo normální rozdělení měřených hodnot.

Tab. 25: Matice korelací mezi jednotlivými metodami

	CNSIE	KMKB	IE-4	SMKDZ
CNSIE		0,31***	0,49***	0,52***
KMKB	0,31***		0,47***	0,51***
IE-4	0,49***	0,47***		0,70***
SMKDZ	0,52***	0,51***	0,70***	

Poznámka: *** = $p < 0,001$.

Z výsledků zobrazených v tabulce č. 25 můžeme interpretovat následovně:

- Korelace mezi skórem naměřeným v metodě CNSIE a KMKB byla střední, ale vysoce signifikantní ($r_s = 0,31$; $p < 0,001$);
- Korelace mezi skórem naměřeným v metodě CNSIE a IE-4 byla střední, ale vysoce signifikantní ($r_s = 0,49$; $p < 0,001$);
- Korelace mezi skórem naměřeným v metodě CNSIE a SMKDZ byla střední, ale vysoce signifikantní ($r_s = 0,52$; $p < 0,001$);
- Korelace mezi skórem naměřeným v metodě KMKB a IE-4 byla střední, ale vysoce signifikantní ($r_s = 0,47$; $p < 0,001$);
- Korelace mezi skórem naměřeným v metodě KMKB a SMKDZ byla střední, ale vysoce signifikantní ($r_s = 0,51$; $p < 0,001$);
- Korelace mezi skórem naměřeným v metodě IE-4 a SMKDZ byla vysoká a vysoce signifikantní ($r_s = 0,70$; $p < 0,001$).

Ve všech srovnávaných vztazích byly nejsilnější korelace zjištěny u metody SMKDZ a ostatních nástrojů. Zjištěná hodnota koeficientu pokaždé nabývala kladných hodnot, vypovídající o jednotném „směru“ působení.

Na základě výsledků můžeme **přijmout** tyto hypotézy:

H13: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě KMKB;

H14: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě IE-4;

H15: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě SMKDZ;

H16: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě KMKB a v metodě IE-4;

H17: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě KMKB a v metodě SMKDZ.

H18: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě IE-4 a v metodě SMKDZ.

6.3.5 Rekapitulace hypotéz

Za účelem lepšího pochopení a zmapování konstruktů locus of control jsme vznesli 18 výzkumných hypotéz, z nichž jsme 4 zamítly a 14 přijali. V tabulce č. 26 se nachází přehled jednotlivých hypotéz seřazený dle názvu podkapitol, v nichž jsme dané hypotézy testovali.

Tab. 26: Vyjádření ke stanoveným hypotézám

Hypotézy	Rozhodnutí
Srovnání 1. ročníků a 4. ročníků na základě LOC skóru:	
H1: Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě CNSIE;	Zamítáme
H2: Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě KMKB;	Přijímáme
H3: Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě IE-4;	Zamítáme
H4: Probandi v 1. ročníku dosahují statisticky významně vyššího skóru než probandi ve 4. ročníku v metodě SMKDZ;	Přijímáme

Vztah mezi věkem a naměřenými LOC skóry:	
H5: Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě CNSIE;	Zamítáme
H6: Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě KMKB;	Přijímáme
H7: Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě IE-4;	Zamítáme
H8: Existuje statisticky významná souvislost mezi věkem a průměrným naměřeným skórem LOC v metodě SMKDZ.	Přijímáme
Srovnání dívek a chlapců na základě LOC skóru:	
H9: Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě CNSIE než chlapci;	Přijímáme
H10: Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě KMKB než chlapci;	Přijímáme
H11: Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě IE-4 než chlapci;	Přijímáme
H12: Dívky dosahují statisticky významně vyššího průměrného skóru v metodě SMKDZ než chlapci.	Přijímáme
Vztah mezi jednotlivými metodami měřící LOC:	
H13: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě KMKB;	Přijímáme
H14: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě IE-4;	Přijímáme
H15: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě CNSIE a v metodě SMKDZ;	Přijímáme
H16: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě KMKB a v metodě IE-4;	Přijímáme
H17: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě KMKB a v metodě SMKDZ;	Přijímáme
H18: Existuje statisticky významná souvislost mezi celkovým skórem v metodě IE-4 a v metodě SMKDZ.	Přijímáme

Některé ze vztahů a výsledků budeme dále diskutovat v následující kapitole, kde se je pokusíme blíže objasnit a srovnat s výsledky jiných studií na totožné téma.

7 DISKUZE

Cílem této práce bylo zmapovat locus of control (**LOC**) a jeho vztah k řadě proměnných (věk, ročník, pohlaví) u pozdních adolescentů (15 až 19 let) ve vybraných krajích. Pro tyto účely jsme si vybrali střední odborné školy se vzděláním ukončeným maturitním vysvědčením, neboť právě zde považujeme LOC za nedostatečně prozkoumaný. K dispozici nám byly 4 školy, 30 tříd a 587 studentů. Pro účely diagnostiky místa kontroly jsme zvolili metody CNSIE, IE-4, KMKB a dosud nepublikovanou metodu SMKDZ.

V rámci teoretického průzkumu jsme došli k několika hypotézám, s jejichž pomocí jsme se pokusili lépe prozkoumat daný konstrukt a vztahy, které jej ovlivňují. Zároveň jsme testovali vztahy mezi užitými metodami, abychom ověřili jejich platnost.

První koncipované hypotézy H1 až H4 souvisely se vztahem mezi naměřenými LOC skóry a ročníkem studia, ve kterém se respondenti nacházeli. Při stanovení těchto hypotéz jsme vycházeli především ze studie Dolejše et al. (2018), která pozorovala trend zvyšujícího se ILOC skóru s přibývajícím věkem. Druhým, neméně důležitým předpokladem, byl nárůst rizikového chování u adolescentů v období přestupu na střední školu, kdy se zneužívání návykových látek až zněkolikanásobuje (Chomynová et al., 2019). Naši domněnkou tak bylo, že studenti prvních ročníků budou nabývat vyšších LOC skóru (značící více externí místo kontroly), které v souladu s mnoha výzkumy pokládáme za rizikový faktor, než studenti ročníků čtvrtých (Dolejš et al., 2019; Breet et al., 2010; Hovenkamp-Hermelink, et al., 2019). S pomocí Mannova-Whitneyova U testu jsme tuto domněnku potvrdili pro metodu KMKB ($Z = 2,37$), kde byl vztah mezi velikostí skóru v prvním a čtvrtém ročníku vysoce signifikantní ($p = 0,009$) „ve směru“ předpokládaného působení. Dále jsme hypotézu přijali pro metodu SMKDZ ($Z = 1,73$; $p = 0,042$) a zamítli pro metody CNSIE ($Z = -0,03$; $p = 0,210$) a IE-4 ($Z = 0,81$; $p = 0,513$). U metody CNSIE jsme v jako jediném případě zjistili opačný směr působení vztahu ($Z = -0,03$), který zjednodušeně řečeno tvrdí, že vzroste-li LOC skór jednoho ročníku, klesne LOC skór druhého srovnávaného ročníku. I přesto, že jsme na základě výsledků přijali hypotézu pouze u dvou metod, pozorovali jsme rozdíl mezi velikostí skóru u prvních a čtvrtých ročníku ve všech čtyřech případech. Avšak již při prvním pohledu na tabulky č. 10, 14, 17 a 20 lze zpozorovat první chybu v našich hypotézách. U nich jsme předpokládali nejvyšší naměřený LOC skór v prvních ročnících a nejmenší

v ročnících čtvrtých, nicméně nejvyšší průměrné naměřené skóry u všech metod jsme zjistili v ročnících druhých, zatímco ročníky první ve skutečnosti vykazovaly druhé nejnižší LOC skóry. Za pozoruhodné považujeme to, že ačkoli jsou druhé ročníky nejčetněji zastoupeny 17letými (z 56 %), tak se průměrný nejvyšší skór u 17letých našel pouze u dvou metod ze čtyř. U zbývajících nástrojů byl tento nejvyšší skór naměřen u 15letých.

Cílem druhé sady hypotéz H5 až H8 bylo změřit, zda a do jaké míry koreluje proměnná věk s naměřeným LOC skórem. Ve prospěch existence vztahu mezi věkem a LOC skórem svědčí nejen řada výzkumů, mezi něž například patří studie Dolejše et al. (2018), kde byl pozorován klesající LOC skór s přibývajícím věkem, nebo práce Twengeho et al. (2004), která naopak pozorovala rostoucí hodnoty LOC skóru v průběhu času u různých generací adolescentů, ale i samotná vývojová psychologie, v rámci, které jsme si několik ze změn v adolescenci popsali, viz: stabilizace osobnosti a emocí; dozrání některých nervových struktur; změna vztahu k rodině (Giedda et al., 1999; Kuhn et al., 2009; Vágnerová, 2012; Poláčková Šolcová, 2018). Pro metodu KMKB byl za pomoci Spearmanova korelačního koeficientu zjištěn slabý, ale vysoce signifikantní vztah ($r_s = -0,12$; $p = 0,005$) mezi věkem a LOC skórem. Podobný, avšak pouze signifikantní vztah byl zjištěn pro metodu SMKDZ ($r_s = -0,09$; $p = 0,023$). Nicméně pro metody CNSIE ($r_s = -0,02$; $p = 0,643$) a IE-4 ($r_s = -0,04$; $p = 0,298$) byla zjištěná korelace slabá a nesignifikantní. Co je však zajímavé, je „směr“ působení daného vztahu, který naznačuje, že s přibývajícím věkem klesá hodnota LOC skóru u všech metod. Při bližším pohledu na grafy 1 až 4 lze tento trend jasně zpozorovat na grafech pro metody KMKB a SMKDZ, kde je pokles hodnot kontinuální. Méně jasně lze tento trend pozorovat u metod CNSIE a IE-4, kde k poklesu v grafech dochází až po 17. roku věku, kdy hodnoty dosáhly svého maxima. Z výsledků tak můžeme usoudit, že mezi LOC skórem a věkem opravdu existuje vztah, který však není nutně lineární, a proto dosahuje nízké korelace. V souladu s výzkumem Dolejše et al. (2018) jsme i my našli trend snižujícího se LOC skóru s přibývajícím věkem, avšak pouze v metodách KMKB a SMKDZ byl tento vztah významný a zjevný napříč všemi věkovými kategoriemi, zatímco v metodách CNSIE a IE-4 jsme tento vztah pozorovali pouze ve věku 17 až 19 let. Na základě těchto výsledků můžeme konstatovat, že 19letí účastníci výzkumu měli nejnižší LOC skóry. Za příčinu můžeme považovat řadu faktorů, které se ke konci adolescence stabilizují.

Napříč velkým množstvím studií zabývajících se jak adolescencí, tak konstruktem LOC, jsme nejdříve narazili na rozdíly plynoucí z pohlaví. K takovým studiím patří práce Smékala a Macka (2002), kteří objevili rozdíl v emoční stabilitě u dívek a chlapců, kde dívky vykazovaly nižší míru stability, ale i práce Östermana et al. (1999), jež objevila jiný vztah agrese k místu kontroly u dívek a chlapců. V neposlední řadě objevili Katkovsky a Good (1967) rozdílné faktory výchovy ovlivňující rozvoj vnějšího místa kontroly u pohlaví, kde u dívek docházelo k většímu rozvoji externího místa kontroly v domácnosti s autoritativní, kontrolující a odmítavou výchovou. Při tvorbě hypotéz H9 až H12 jsme tak předpokládali rozdíl v naměřených hodnotách pro dívky a chlapce. Z výsledku vyplývá, že vztah mezi pohlavím a výškou průměrného LOC skóru opravdu existuje. Pro metody CNSIE ($Z = 6,65$), IE-4 ($Z = 4,95$) a SMKDZ ($Z = 4,58$) byla významnost tohoto vztahu velmi vysoká ($p < 0,001$) a u metody KMKB ($Z = 2,81$) vysoká ($p < 0,01$). „Směr“ působení daného vztahu odpovídal námi stanovenými hypotézám, kdy jsme předpokládali vyšší naměřené hodnoty u dívek. K porovnání získaných hodnot u metod CNSIE, IE-4 a KMKB můžeme vycházet ze studie Laštůvkové (2017), která ve shodě s našimi výsledky naměřila vyšší průměrné LOC skóry u dívek ve všech metodách. Důvodů, proč dívky skórují významně výše, může být nespočet, ale budeme-li čistě vycházet z teoretického rámce uvedeného v této studii, mohli bychom za zdroj považovat rychlejší dospívání u dívek v tomto období, které vede k dřívější konfrontaci s překážkami pozdní adolescence a následně vyššímu LOC skóru (Vágnerová, 2012; Shaffer, 1946). Toto je však pouhá domněnka a skutečná příčina může ležet jinde.

Skrze poslední sadu hypotéz H13 až H18 jsme se snažili ověřit vztahy mezi jednotlivými metodami. Podařilo se nám zjistit, že vztah mezi metodami je ve všech případech velmi vysoce signifikantní ($p < 0,001$) s nejvyšší korelací nalezenou mezi nástrojem SMKDZ a IE-4, kde Spearmanovo R bylo rovno hodnotě 0,70 (silná korelace) a nejnižší korelací mezi nástroji CNSIE a KMKB ($r_s = 0,31$). U všech zbývajících vztahů mezi jednotlivými metodami byla následně nalezena středně silná korelace ($r_s = 0,40$ až $0,59$). Očekávali bychom, že z důvodu nejvyšší korelace mezi SMKDZ a IE-4 spolu budou tyto metody nejvíce korespondovat ve výsledcích. Oproti všem očekáváním tomu tak ale není, neboť nejpodobnější výsledky měla metoda SMKDZ s nástrojem KMKB, s kterým korelovala nejslaběji ($r_s = 0,51$). Zjištěná data můžeme částečně opět porovnat s výsledky Laštůvkové (2017), která našla následující korelace mezi metodami: IE-4 a KMKB $r = 0,53$; IE-4 a CNSIE $r = 0,36$; CNSIE a KMKB $r = 0,33$.

Některé z důvodů, proč spolu výsledky jednotlivých metod více nekorespondují, můžeme nalézt v limitech této práce. Mezi ty nejpodstatnější patří nereprezentativnost výzkumného souboru (po pročištění), který se z 80 % ($N_{ch} = 472$) skládal z chlapců a z 20 % ($N_d = 107$) dívek. Největším problémem nebyl celkový nepoměr dívek a chlapců, ale spíše rozložení tohoto nepoměru napříč jednotlivými institucemi, kde 40 % ($N_d = 43$) všech zúčastněných dívek pochází pouze z jedné školy. Druhou příčinou nereprezentativnosti našeho výzkumného souboru je nerovnoměrné zastoupení jednotlivými kraji, kdy jeden kraj poskytl hned 60 % všech respondentů. Nereprezentativnosti výzkumného souboru jsme se snažili předejít náhodným výběrem škol v jednotlivých krajích, kdy byly pro každý kraj náhodně vylosovány 3 instituce. S žádostmi o spolupráci (v mailové a telefonické formě) jsme vždy obesílali první vylosovanou školu z každého kraje a vyčkávali na jejich vyjádření, které zdrželo proces odeslání dalších žádostí a získání více institucí pro naši studii. Získaný výzkumný soubor postrádal normální rozdělení, což ve všech případech vedlo k volbě neparametrického statistického testu (M-W U test; Spearmanův korelační koeficient). Další úskalí může představovat samotná podstata dotazníkového šetření, kdy spoléháme na sebeposouzení respondenta a jeho svědomí při vyplňování testové baterie. Výsledky mohou být zkresleny tendencí odpovídat sociálně žádoucím způsobem, kdy se jedinec snaží jevit lepším, než ve skutečnosti je. Nemůžeme vyloučit ani možnost záměrného sabotování dat. Oběma problémům jsme snažili předejít dostatečnou motivací respondentů k práci a zvědomením dobrovolnosti v účasti na celém projektu. Ke zkreslení dat mohlo dojít také v průběhu přepisu a imputace dat, kdy zvolená metoda imputace ovlivnila celkový výsledek měřených hodnot. V neposlední řadě mohla výsledky ovlivnit délka a náročnost jednotlivých metod, či dokonce forma Likertovy škály, která byla v opačném směru k dalším škálám stejného typu.

Praktickou stránku studie vidíme v aplikovatelnosti některých zde zjištěných metodologických poznatků pro budoucí práce s diagnostickými metodami LOC. Mezi některé z těchto poznatků můžeme řadit zjištěné hodnoty reliability jednotlivých metod a naměřené síly korelaci mezi nimi. Doufáme, že tak přispějeme vlastním dílem k budoucím pracím či metodám, jež s daným konstruktem pracují.

8 ZÁVĚR

Cílem této práce bylo zmapovat a objasnit některé z charakteristik konstruktů locus of control (LOC) u adolescentů ve věku 15 až 19 let. Za tímto účelem jsme si vybrali střední průmyslové školy odborné se vzděláním zakončeným maturitní zkouškou. Výzkumný soubor čítal 587 respondentů ze čtyř institucí s obory: potravinářství a potravinářská chemie; strojírenství a strojírenská výroba; stavebnictví, geodézie a kartografie.

Ke zmapování daného konstruktů jsme koncipovali čtyři sady hypotéz, z nichž tři hledají vztah mezi vybranými proměnnými a naměřenými skóry LOC a jedna, ověřuje vztahy mezi jednotlivými metodami.

V rámci vztahu mezi proměnnou věk a LOC skóry jsme předpokládali, že studenti 1. ročníků budou dosahovat statisticky významně vyšších hodnot než studenti 4. ročníků. Tato hypotéza se nám podařila potvrdit pro metody SMKDZ ($p = 0,042$) a KMKB ($p = 0,009$), kde byl nalezený vztah významný. Naopak jsme významnost tohoto vztahu neobjevili u metod IE-4 ($p = 0,513$) a CNSIE ($p = 0,210$), kde nástroj CNSIE vykazoval dokonce opačný směr působení vztahu ($Z = -0,03$).

V kontextu proměnné věk jako celku jsme dále hledali velikost jejího vztahu k naměřeným LOC skórum. Zjistili jsme, že tato korelace je nanejvýše slabá, zato signifikantní u metody SMKDZ ($r_s = -0,09$; $p = 0,023$) a vysoce signifikantní u metody KMKB ($r_s = -0,12$; $p = 0,005$). Pro nástroje CNSIE ($r_s = -0,02$; $p = 0,643$) a IE-4 ($r_s = -0,04$; $p = 0,298$) jsme opět nenalezli žádnou významnost vztahu. Všimli jsme si však, že u všech metod byl zjištěný stejný „směr“ působení vztahu, který naznačoval, že s přibývajícím věkem klesá LOC skór. Po přezkoumání výsledků a přepočtení tohoto vztahu u metod CNSIE a IE-4, kde jsme změnili rozsah proměnné věku na 17 až 19 let, byla síla tohoto trendu shledána významnější. Nicméně je třeba dalších studií s širším věkovým rozpětím pro definitivní potvrzení tohoto trendu.

Rovněž jsme v této práci srovnávali průměrné skóry dosažené pro dívky a chlapce v jednotlivých metodách. Hypotézy předpokládající vyšší skór dívek jsme jednoznačně přijali pro všechny čtyři metody, neboť se tento vztah ukázal velmi vysoce signifikantní pro metody CNSIE ($Z = 6,65$; $p < 0,001$), IE-4 ($Z = 4,95$; $p < 0,001$) a SMKDZ ($Z = 4,58$; $p < 0,001$) a vysoce signifikantní pro KMKB ($Z = 2,81$; $p < 0,01$).

V poslední řadě jsme se rozhodli otestovat vztahy mezi jednotlivými metodami, které jsme pro diagnostiku místa kontroly užili. Významnost (signifikance) těchto vztahů byla vždy velmi vysoká ($p < 0,001$). Nejsilnější korelace byla zjištěna pro nástroj SMKDZ a IE-4 ($r_s = 0,70$). Další vztahy byly následovné: (SMKDZ a CNSIE $r_s = 0,52$; SMKDZ a KMKB $r_s = 0,51$; IE-4 a CNSIE $r_s = 0,49$; IE-4 a KMKB $r_s = 0,47$; CNSIE a KMKB $r_s = 0,31$). V souladu s naměřenými hodnotami reliability Cronbachovy alfy a silami korelací mezi jednotlivými metodami považujeme SMKDZ za nejkvalitnější nástroj.

9 SOUHRN

Základním východiskem této studie je práce J. B. Rottera, který se výhradně zabýval tematikou sociálního učení, v níž koncipoval dvě své nejslavnější teorie, viz teorie očekávaného posílení a locus of control (Nakonečný, 2009). My zde vycházíme především z teorie locus of control. Tento koncept si můžeme představit jako úsečku, kdy na jednom konci se nachází vnitřní místo kontroly (internal locus of control) a na druhém vnější místo kontroly (external locus of control). To, v jaké míře je u jedince zastoupen jeden nebo druhý pól, určuje, zda je internalista nebo externalista (Rotter, 1966). Osoby s vnitřním místem kontroly věří, že jsou strůjci svého štěstí a odpovídají za to, co se v jejich životě přihodí, zatímco osoby s převahou vnějšího místa kontroly přikládají větší váhu štěstí a osudu před odpovědností (Nolen-Hoeksema, 2012).

Již první výzkumy prokázaly spojitost mezi konstruktem locus of control a řadou jiných fenoménů. Vnitřní místo kontroly (ILOC) bývá často spojováno s pozitivními vlastnostmi, jako jsou lepší akademické a pracovní výsledky, odolnost vůči ovlivňování, vyšší přizpůsobivost a menší náchylnost k rizikovému chování (Biondo & MacDonald, 1971; Dolejš et al., 2018; Shepherd et al., 2006). Naopak osoby s vnějším místem kontroly (ELOC) vykazují horší akademické výsledky, vyšší náchylnost k abúzu látek, agresivnější chování, laxnost či častější prokrastinaci (Ahlin, 2014; Dolejš et al., 2018; Österman et al., 1999)

V druhé části teoretického základu jsme se věnovali tématu adolescence, jakožto kritickému vývojovému období, začínající dozráním pohlavních orgánů a končící převzetím zodpovědnosti za sebe sama a přechodem do dospělosti. Tento věk se může lišit napříč definicemi a pohlavím, obecně však můžeme považovat 10. rok života za počátek a 20. rok za konec adolescence (Macek, 2003; Vágnerová, 2012). V průběhu této dekády dochází k mnohým změnám fyziologickým, psychickým a sociálním. Vyšší dokonalost nervového systému rozvíjí kognitivní vlastnosti jedince, mezi něž například patří schopnost abstrakce (Kuhn, 2009). Adolescent je tak schopen uvažovat nad sebou samým, nad ostatními i nad morálními zásadami v novém širším měřítku. Rozvíjí svou identitu, snaží se separovat od rodičů a dokázat svou autonomii (Langmeier & Krejčířová, 2006; Lerner & Steinberg, 2004). Roste význam vrstevnických skupin a přátelství, jež jsou oporou v procesu hledání

sebe sama. I přes tento fakt však zůstává rodina stále nejdůležitějším garantem zdravého průběhu adolescence. V důsledku dozrání pohlavní soustavy a zvýšení množství pohlavních hormonů si dospívající uvědomuje více svou sexualitu a navazuje více romantických vztahů, v rámci nichž dochází k prvním sexuálním zkušenostem (Macek, 2003). Bohužel velký počet těchto změn v průběhu dospívání vede k častějšímu výskytu rizikového chování, jako je pití alkoholu, kouření, delikvence, šikana a mnohá další (Chomynová et al., 2019).

Do výzkumu jsme vstoupili se záměrem lépe prozkoumat a zmapovat konstrukt LOC u adolescentů (15 až 19 let) studující střední průmyslové školy odborné se vzděláním zakončeným maturitní zkouškou. Vedle samotného rozložení LOC skóre u dané populace nás zajímaly i proměnné jako je věk či pohlaví a jejich vztah k naměřeným hodnotám. Pro účely studie jsme si tak vybrali kvantitativní přístup za použití dotazníkového šetření. Výzkumný soubor se skládal 587 studentů (479 chlapců a 108 dívek) ze čtyř středních škol s obory: potravinářství a potravinářská chemie; strojírenství a strojírenská výroba; stavebnictví, geodézie a kartografie. Průměrný věk celku byl 16,86 (SD = ± 1,20), chlapců 16,89 (SD = ± 1,23) a dívek 16,76 (SD = ± 1,08).

Testová baterie obsahovala celkem 4 metody (dohromady o 101 položkách) pro diagnostiku místa kontroly: 1) Škála místa kontroly Zemanová & Dolejš (SMKDZ) (Kasalová, Dolejš, Charvát, & Suchá, Nepublikováno); 2) Škála interního a externího místa kontroly-4 (IE-4, Die Skala Internale-Externale-Kontrollüberzeugung-4) (Dolejš et al., 2019; Kovaleva, 2012); 3) Krátká škála pro posouzení orientace locus of control v průzkumech populace (KMKB, Kurzskalen zur Messung von Kontrollüberzeugungen in Bevölkerungsumfragen) (Dolejš et al., 2018; Jakoby & Jacob, 1999); 4) Škála interního–externího místa kontroly (CNSIE, Children's Nowicki-Strickland Internal-External control scale) (Dolejš et al., 2018; Nowicki & Strickland, 1973).

Jednou z hlavních proměnných, o kterou jsme se v našem výzkumu ve spojení s LOC skóre zajímali, byl věk. Korelace mezi danou proměnnou a jednotlivými metodami vyšla ve všech případech zanedbatelná. Signifikantní byla však pro metodu SMKDZ ($p = 0,023$) a vysoce signifikantní pro KMKB ($p = 0,005$). U hypotéz, jež srovnávaly velikost naměřených hodnot mezi prvním a čtvrtým ročníkem, jsme našli opět stejně významný vztah pouze u metod SMKDZ ($Z = 1,73$; $p < 0,05$) a KMKB ($Z = 2,37$; $p < 0,01$). Napříč těmito výsledky jsme další analýzou dat došli k pozoruhodným poznatkům. Mezi ně můžeme řadit částečně pozorovaný trend klesajícího LOC skóre s přibývajícím věkem či nejvyšší hodnoty LOC skóre naměřené v druhých ročnících.

Další zkoumanou proměnnou bylo pohlaví. Při srovnání průměrných skóre chlapců a dívek se potvrdily naše hypotézy předpokládající vyšší hodnoty u dívek. Tento vztah byl velmi vysoce signifikantní pro metody CNSIE ($Z = 6,65$; $p < 0,001$), IE-4 ($Z = 4,95$; $p < 0,001$) a SMKDZ ($Z = 4,58$; $p < 0,001$) a vysoce signifikantní pro KMKB ($Z = 2,81$; $p < 0,01$).

Součástí výzkumu bylo i srovnání korelací mezi jednotlivými metodami, kde nejlépe vyšel nástroj SMKDZ, který s ostatními metodami koreloval nejsilněji. Nejhůře naopak dopadl nástroj CNSIE, u něhož byla nalezena nejnižší korelace s nástrojem IE-4. Zajímavé však je, že i přes nejnižší nalezenou korelaci mezi těmito metodami dosahují nástroje nejpodobnějších výsledků.

Locus of control se v mnoha studiích prokázal jako rizikový faktor, doufáme tak, že zmapováním daného konstruktů u adolescentů ve věku 15 až 19 let můžeme přispět v podobě zjištění některých základních metodologických charakteristik vybrané populace.

LITERATURA

1. Abe, J. A. A., & Izard, C. E. (1999). The Developmental Functions of Emotions: An Analysis in Terms of Differential Emotions Theory [Online]. *Cognition*, 13(5), 523-549. <https://doi.org/10.1080/026999399379177>
2. Ahlin, E. M. (2014). Locus of Control Redux. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(14), 2695–2717. <https://doi.org/10.1177/0886260513520505>
3. Battle, E. S., & Rotter, J. B. (1963). Children's feelings of personal control as related to social class and ethnic group [Online]. *Journal Of Personality*, 31(4), 482-490. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1963.tb01314.x>
4. Benassi, V. A., Sweeney, P. D., & Dufour, C. L. (1988). Is there a relation between locus of control orientation and depression? *Journal of Abnormal Psychology*, 97(3), 357–367. <https://doi.org/10.1037/0021-843x.97.3.357>
5. Biondo, J., & MacDonald, A. P. (1971). Internal-external locus of control and response to influence attempts1. *Journal of Personality*, 39(3), 407–419. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1971.tb00051.x>
6. Blau, G. (1993). Testing the relationship of locus of control to different performance dimensions. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 66(2), 125–138. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1993.tb00522.x>
7. Bradley, R. H., & Caldwell, B. M. (1979). Home environment and locus of control [Online]. *Journal Of Clinical Child Psychology*, 8(2), 107-111. <https://doi.org/10.1080/15374417909532897>
8. Breet, L., Myburgh, C., & Poggenpoel, M. (2010). The relationship between the perception of own locus of control and aggression of adolescent boys. *South African Journal of Education*, 30(4), 511–526. <https://doi.org/10.15700/saje.v30n4a386>
9. Caputo, A. (2019). Addiction, locus of control and health status: A study on patients with substance use disorder in recovery settings. *Journal of Substance Use*, 24(6), 609–613. <https://doi.org/10.1080/14659891.2019.1632948>
10. Carver, C. S., & Connor-Smith, J. (2010). Personality and Coping. *Annual Review of Psychology*, 61(1), 679–704. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100352>
11. Českomoravská psychologická společnost. (2017). Etický kodex psychologické profese. Staženo 17. února, 2020 ze stránky <https://cmpsy.cz/files/EK/Etický-kodex-psychologicke-profese-12-2017.pdf>
12. Český statistický úřad. (28. srpna 2019a). Tab. 101 Střední odborné vzdělávání s maturitní zkouškou - žáci podle skupin oborů vzdělávání v časové řadě 2008/09 - 2018/19. Získáno z <https://www.czso.cz/csu/czso/c1-stredni-skoly-poskytujici-odborne-vzdelavani-bez-nastavboveho-studia>.
13. Český statistický úřad. (28. srpna 2019b). Tab. 102 Střední odborné vzdělávání s maturitní zkouškou v krajském srovnání - školy, třídy a žáci ve školním roce 2018/19. Získáno z <https://www.czso.cz/csu/czso/c1-stredni-skoly-poskytujici-odborne-vzdelavani-bez-nastavboveho-studia>.
14. Day, M. L., Lawson, A., Silverstone, R., & Woolgar, S. (1987). Adolescence: the importance of the peer group and friendship [Online].

15. Dolejš, M. (2010). Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci
16. Dolejš, M., & Orel, M. (2017). Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako prediktor tohoto chování. Univerzita Palackého v Olomouci.
<https://doi.org/10.5507/ff.17.24452524>
17. Dolejš, M., Memanová, V., & Vavrysová, I. (2019). The relation between locus of control and risk activities by czech adolescents. *Diskuze v Psychologii*, 1(1), 1–8.
<https://doi.org/10.5507/dvp.2019.002>
18. Dolejš, M., Skopal, O., & Suchá, J. (2014). Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
19. Dolejš, M., Zemanová, V., & Vavrysová, L. (2018). Kdo a co řídí české adolescenty? Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
20. Elkind, D., & Bowen, R. (1979). Imaginary audience behavior in children and adolescents. *Developmental Psychology*, 15(1), 38–44.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.15.1.38>
21. Erikson, E. H. (2015). Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka. Praha: Portál.
22. Evropská federace psychologických asociací. (2005). Etický metakodex. Dostupné z http://www.eutopsy.cz/dokumenty/Metakodex_EFPA_2005.pdf
23. Ferjenčík, J. (2010). Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši (Vyd. 2). Praha: Portál.
24. Ferrari, M. D., & Sternberg, R. J. (Eds.). (1998). *Self-awareness: Its nature and development*. Guilford Press.
25. Flavell, J. H. (1985). *Cognitive development* (2nd ed). Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
26. Gherardi, S., Nicolini, D., & Odella, F. (1998). Toward a Social Understanding of How People Learn in Organizations. *Management Learning*, 29(3), 273–297. doi:10.1177/1350507698293002
27. Giedd, J. N., Blumenthal, J., Jeffries, N. O., Castellanos, F. X., Liu, H., Zijdenbos, A., Paus, T., Evans, A. C., & Rapoport, J. L. (1999). Brain development during childhood and adolescence: a longitudinal MRI study. *Nature Neuroscience*, 2(10), 861–863. <https://doi.org/10.1038/13158>
28. Gutman, L. M., & Eccles, J. S. (2007). Stage-environment fit during adolescence: Trajectories of family relations and adolescent outcomes. *Developmental Psychology*, 43(2), 522–537. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.2.522>
29. Halloran, E. C., Dumas, D. M., John, R. S., & Margolin, G. (1999). The Relationship Between Aggression in Children and Locus of Control Beliefs. *The Journal of Genetic Psychology*, 160(1), 5–21.
<https://doi.org/10.1080/00221329909595376>
30. Haynes, P., & Ayliffe, G. (1991). Locus of control of behaviour: is high externality associated with substance misuse? [Online]. *British Journal Of Addiction*, 86(9), 1111-1117. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1991.tb01878.x>
31. Heidbrink, H. (1997). *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál
32. Helus, Z. (2015). *Sociální psychologie pro pedagogy* (2., přepracované a doplněné vydání). Praha: Grada.

33. Holub, J., & Lyer, S. (1992). *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím* (4.vyd). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
34. Hovenkamp-Hermelink, J. H. M., Jeronimus, B. F., van der Veen, D. C., Spinhoven, P., Penninx, B. W. J. H., Schoevers, R. A., & Riese, H. (2019) Differential associations of locus of control with anxiety, depression and life-events: A five-wave, nine-year study to test stability and change
35. Hrbáčková, K., Hladík, J., & Vávrová, S. (2012). The Relationship Between Locus of Control, Metacognition, and Academic Success. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 69, 1805–1811. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.12.130>
36. Chomynová, P., Rous, Z. & Mravčík, V. 2019. Návykové látky v České republice v roce 2018. *Zaostřeno* 5 (6), 1–20.
37. Jakoby, N., & Jacob, R. (1999). Messung von internen und externen Kontrollüberzeugungen. *ZUMA-Nachrichten*, 45(23), 61–71.
38. Kasalová, V., Dolejš, M., Charvát, M., Suchá, J., (Nepublikováno). Škála místa kontorly Zemanová a Dolejš (SMKZD). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
39. Katkovsky, W., & Good, S. (1967). Parental Antecedents of Children's Beliefs in Internal-External Control of Reinforcements in Intellectual Achievement Situations [Online]. *Child Development*, 38(3), 765-776. <https://doi.org/10.2307/1127254>
40. Kon, I. S. (1988). *Kapitoly z psychologie dospívání* (2. vyd). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
41. Kovaleva, A. (2012). The IE-4: Construction and Validation of a Short Scale for the Assessment of Locus of Control. *GESIS-Schriftenreihe*. <https://doi.org/10.21241/SSOAR.37119>
42. Kuhn, D. (2009). *Adolescent Thinking*. <https://doi.org/10.1002/9780470479193.adlpsy001007>
43. Kulas, H. (1996). Locus of control in adolescence. A longitudinal study. *Adolescence*, 31(123), 721.
44. Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie* (2., aktualiz. vyd). Praha: Grada.
45. Laštůvková, K. (2017). *Vybrané salutoprotektivní faktory a depresivita u žáků sekundárního stupně vzdělávání v Moravskoslezském kraji*. Nepublikovaná diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci.
46. Lau, J. Y. F., Molyneaux, E., Telman, M. D., & Belli, S. (2011). The Plasticity of Adolescent Cognitions: Data from a Novel Cognitive Bias Modification Training Task [Online]. *Child Psychiatry*, 42(6), 679-693. <https://doi.org/10.1007/s10578-011-0244-3>
47. Lerner, R. M., & Steinberg, L. (Eds.). (2004). *Handbook of Adolescent Psychology*. John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9780471726746>
48. Macek, P. (2003). *Adolescence* (2., upr. vyd). Praha: Portál.
49. Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>
50. Mc Donald, R., Tempone, V. J., & Simmons, W. L. (1968). Locus of Control as a Personality and Situational Variable. *Perceptual and Motor Skills*, 27(1), 135–141. <https://doi.org/10.2466/pms.1968.27.1.135>

51. Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., & Novák, P., eds. (2010). Primární prevence rizikového chování ve školství. Praha: Sdružení SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.
52. Moshki, M., Panahi-shahri, M., Najarpour, F., & Mirzania, M. (2018). Relationship between treatment motivation, substance use, craving, withdrawal symptoms and health locus of control in addicted patients [Online]. *Journal Of Research*, 8(3), 246-254. <https://doi.org/10.29252/jrh.8.3.246>
53. Myers, D. G. (2016). *Sociální psychologie*. Brno: Edika.
54. Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie (Vyd. 2., rozš. a přeprac.)*. Praha: Academia.
55. Nolen-Hoeksema, S. (2012). *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda (Vyd. 3., přeprac.)*. Praha: Portál.
56. Nowicki, S., & Strickland, B. R. (1973). A locus of control scale for children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 40, 148–154.
57. Obitz, F. W., Cooper, K., & Madeiros, D. C. (1974). General and Specific Perceived Locus of Control in Heroin Addicts [Online]. *International Journal Of The Addictions*, 9(5), 757-760. <https://doi.org/10.3109/10826087409057387>
58. Ollendick, D. G. (1979). Parental Locus of Control and the Assessment of Children's Personality Characteristics. *Journal of Personality Assessment*, 43(4), 401–405. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4304_12
59. Orel, M., & Facová, V. (2009). *Člověk, jeho mozek a svět*. Praha: Grada.
60. Ormond, C., Luszcz, M. A., Mann, L., & Beswick, G. (1991). A metacognitive analysis of decision making in adolescence. *Journal of Adolescence*, 14(3), 275–291. [https://doi.org/10.1016/0140-1971\(91\)90021-i](https://doi.org/10.1016/0140-1971(91)90021-i)
61. Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Charpentier, S., Caprara, G. V., & Pastorelli, C. (1999). Locus of control and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25(1), 61–65. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1098-2337\(1999\)25:1<61::aid-ab6>3.0.co;2-g](https://doi.org/10.1002/(sici)1098-2337(1999)25:1<61::aid-ab6>3.0.co;2-g)
62. Oziel, L. J., Obitz, F. W., & Keyson, M. (1972). General and specific perceived locus of control in alcoholics [Online]. *Psychological Reports*, 30(3), 957-958. <https://doi.org/10.2466/pr0.1972.30.3.957>
63. Peng, Y., & Tullis, J. G. (2019). Theories of intelligence influence self-regulated study choices and learning. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*. <https://doi.org/10.1037/xlm0000740>
64. Petersen, A. C. (1988). Adolescent development [Online]. *Annual Review Of Psychology*, Vol. 39, 583-607.
65. Phares, E. J., & Lamiell, J. T. (1975). Internal-external control, interpersonal judgments of others in need, and attribution of responsibility. *Journal of Personality*, 43(1), 23–38. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1975.tb00570.x>
66. Poláčková Šolcová, I. (2018). *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života : funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada.
67. Příhoda, V. (1983). *Ontogeneze Lidské Psychiky. [Díl] 2, Vývoj Člověka Od Patnácti Do Třiceti Let / Václav Příhoda*.
68. Rosenstock, I. M., Strecher, V. J., & Becker, M. H. (1988). Social Learning Theory and the Health Belief Model. *Health Education Quarterly*, 15(2), 175–183. doi:10.1177/109019818801500203

69. Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1–28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
70. Rotter, J. B. (1975). Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43(1), 56–67. <https://doi.org/10.1037/h0076301>
71. Říčan, P. (2014). *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání (3. vyd.)*. Praha: Portál.
72. Shepherd, S., Owen, D., Fitch, T. J., & Marshall, J. L. (2006). Locus of Control and Academic Achievement in High School Students. *Psychological Reports*, 98(2), 318–322. <https://doi.org/10.2466/pr0.98.2.318-322>
73. Smékal, V., & Macek, P. (Eds.). (2002). *Utváření a vývoj osobnosti: psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister & Principal.
74. Strauch, B. (2004). *The Primal Teen: What the New Discoveries about the Teenage Brain Tell Us about Our Kids (2nd ed.)*. Anchor.
75. Strickland, B. R. (2014). Julian B. Rotter (1916–2014). *American Psychologist*, 69(5), 545–546. <https://doi.org/10.1037/a0036918>
76. Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál.
77. Twenge, J. M., Zhang, L., & Im, C. (2004). It's Beyond My Control: A Cross-Temporal Meta-Analysis of Increasing Externality in Locus of Control, 1960-2002. *Personality and Social Psychology Review*, 8(3), 308–319. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0803_5
78. Tyrlík, M., Macek, P., & Širůček, J. (Eds.). (2010). *Sebepojetí a identita v adolescenci: sociální a kulturní kontext*. Brno: Masarykova univerzita.
79. Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie: dětství a dospívání (Vyd. 2., dopl. a přeprac.)*. Praha: Karolinum.
80. Vágnerová, M. (2014). *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
81. Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie (2., přeprac. a rozš. vyd.)*. Praha: Grada.
82. Walker, I. (2013). *Výzkumné metody a statistika*. Praha: Grada.
83. Wickline, V. B., Nowicki, S., Kincheloe, A. R., & Osborn, A. F. (2011). A Longitudinal Investigation of the Antecedents of Locus of Control Orientation in Children [Online]. *Journal On Educational Psychology*, 4(4), 39-52.
84. World Health Organization, Commonwealth Medical Association Trust, & UNICEF. (2006). *Orientation programme on adolescent health for health-care providers*. Získáno z https://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/9241591269/en/
85. Zeman, J., Cassano, M., Perry-Parrish, c., & Stegall, s. (2006). Emotion Regulation in Children and Adolescents. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 27(2), 155–168. <https://doi.org/10.1097/00004703-200604000-00014>

PŘÍLOHY

Příloha 1: Tabulky a grafy

1) Seznam tabulek:

Tab. 1: *Průměrné hodnoty LOC skóru v metodě CNSIE;*

Tab. 2: *Faktorové sycení jednotlivými položkami;*

Tab. 3: *Reliabilita metody v různých výzkumech;*

Tab. 4: *Hodnoty jednotlivých položek IE-4 v 10položkové verzi;*

Tab. 5: *Faktorové sycení (po kognitivním interview);*

Tab. 6: *Složení výzkumného souboru;*

Tab. 7: *Četnost respondentů dle věku;*

Tab. 8: *Četnost respondentů dle kraje;*

Tab. 9: *Rozložení průměrného celkového skóru CNSIE dle věku;*

Tab. 10: *Rozložení průměrného celkového skóru CNSIE dle ročníků;*

Tab. 31: *Reliabilita škál KMKB (Cronbachova alfa);*

Tab. 12: *Srovnání chlapců a dívek z hlediska průměrných naměřených skóru metody KMKB;*

Tab. 13: *Rozložení průměrného celkového skóru KMKB dle věku;*

Tab. 14: *Rozložení průměrného celkového skóru KMKB dle ročníků;*

Tab. 15: *Srovnání chlapců a dívek z hlediska průměrných naměřených skóru metody IE-4;*

Tab. 16: *Rozložení průměrného celkového skóru IE-4 dle věku;*

Tab. 17: *Rozložení průměrného celkového skóru IE-4 dle ročníků;*

Tab. 18: *Srovnání chlapců a dívek z hlediska průměrných naměřených skóru metody SMKDZ (45p.);*

Tab. 19: *Rozložení průměrného celkového skóru SMKDZ (45p.) dle věku;*

Tab. 20: *Rozložení průměrného celkového skóru SMKDZ (45p.) dle ročníků;*

Tab. 21: *Srovnání prvních a čtvrtých ročníků pomocí Mann-Whitneyova U testu;*

Tab. 22: *Korelace LOC skóru a proměnné věku (15 až 19 let) u jednotlivých metod;*

Tab. 23: *Korelace LOC skóru a proměnné věku (17 až 19 let) u jednotlivých metod;*

Tab. 44: *Srovnání dívek a chlapců pomocí M-W U testu;*

Tab. 25: *Matice korelací mezi jednotlivými metodami; **Tab. 26:** Vyjádření ke stanoveným hypotézám.*

2) Seznam grafů:

Graf 2: *Srovnání průměrného celkového skóru CNSIE dle věku;*

Graf 2: *Srovnání průměrného celkového skóru KMKB dle věku;*

Graf 3: *Srovnání průměrného celkového skóru IE-4 dle věku;*

Graf 4: *Srovnání průměrného celkového skóru SMKDZ (45p.) dle věku.*

Příloha 2: Abstrakt diplomové práce

Název práce: Diagnostika místa kontroly (locus of control) u adolescentů ve věku 15–19 let ve vybraných krajích

Autor práce: Alan Fína

Vedoucí práce: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Počet stran a znaků: 73; 152 407

Počet příloh: 5

Počet titulů použité literatury: 85

Cílem této bakalářské práce bylo zmapovat locus of control (LOC) u adolescentů ve věku 15 až 19 let spolu s některými proměnnými, které rozložení tohoto konstruktů u zvolené populace ovlivňují. Základním východiskem v naší studii byla teorie locus of control od J. B. Rottera, kdy internal locus of control (ILOC) bývá spojován s lepšími akademickými výsledky, menším rizikovým chováním a větší angažovaností ve snaze změnit svou nepříznivou situaci, v níž se osoba nachází. Naopak external locus of control (ELOC) bývá spíše spojován s negativními vlastnostmi, jako je rizikové chování, laxnost, prokrastinace a snazší ovlivnitelnost. Za účely této studie jsme zvolili kvantitativní přístup za použití čtyř metod měřících locus of control (CNSIE, KMKB, IE-4 a SMKDZ). Výzkumný soubor byl tvořen 587 studenty středních průmyslových škol odborných se studiem zakončeným maturitní zkouškou. Školy byly vylosovány náhodným výběrem, kdy každá zastupovala jeden kraj. Zjistili jsme, že průměrný LOC skóre signifikantně souvisí s pohlavím (ve všech čtyřech metodách) a s věkem respondentů (ve dvou metodách), kde jsme částečně prokázali trend postupného poklesu LOC skóru s přibývajícím věkem.

Klíčová slova: locus of control; adolescence; pozdní adolescence; věk; pohlaví;

Příloha 3: Abstract of thesis

Title: Diagnosis of locus of control among adolescents aged 15–19 years in selected regions

Author: Alan Fína

Supervisor: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Number of pages and characters: 73; 152 407

Number of appendices: 5

Number of references: 85

The objective of this thesis was to better understand and explore locus of control among adolescents aged 15 to 19 together with certain variables, which affect the distribution of this phenomena in the selected population. A cornerstone for our study was a theory constructed by J. B. Rotter, in which the internal locus of control (LOC) is associated with more positive attributes, such as better academic results, lower-risk behaviour or greater effort to change their undesirable situation. On the contrary, external locus of control (ELOC) is being associated with negative attributes such as risk behaviour, negligence, procrastination or greater suggestibility. For the purposes of this study we chose a quantitative approach while using four methods to measure locus of control (CNSIE, KMKB, IE and SMKDZ). The research population consisted of 587 high school students with the main subject area of industry, ended by a school-leaving exam. Schools were chosen randomly but each of them could represent only one region. The results showed that there is a significant relation between gender and the measured LOC scores (in all four methods). Furthermore, we found certain significance between LOC scores and age (in two methods), where we partially proved a phenomena of decreasing LOC scores with increasing age.

Key words: locus of control; adolescence; late adolescence; age; gender

Příloha 4: Žádost o spolupráci ve výzkumné studii

V Olomouci dne 1. 4. 2019

Věc: Žádost o spolupráci na výzkumné studii

Vážená paní ředitelko, pane řediteli,

obracíme se na Vás s žádostí o spolupráci při realizaci výzkumné studie, do které byla vybrána Vaše střední škola. Výzkumný projekt je zaměřen na některé osobnostní charakteristiky dospívajících ve věku 15 až 19 let. Cílem této studie je analýza a standardizace několika psychodiagnostických nástrojů zaměřených na osobnostní charakteristiky adolescentů. Projekt je realizován Katedrou psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Odborným garantem je PhDr. Martin Dolejš, Ph.D., člen realizačního týmu Alan Fína.

Chtěli bychom Vás touto cestou požádat o spolupráci na výzkumném projektu. Veškerá výzkumná činnost bude realizována pouze s informovaným souhlasem zákonných zástupců (ti mají právo účast ve výzkumu odmítnout). Výzkum je po celou dobu **anonymní**. Dbáme na maximální úroveň ochrany všech poskytnutých dat. Do kontaktu s žáky se dostane pouze kvalifikovaný a proškolený personál. S daty bude nakládáno v souladu s příslušnými zákonnými a etickými normami. Stejně tak budou chráněny i veškeré informace o Vaší škole a z výsledku studie nebude možné zjistit, z kterých škol jaká data pocházejí. Bližší informace poskytuje příloha 1 tohoto e-mailu.

Pro podrobnější domluvu případné spolupráce budete dále kontaktováni telefonicky během několika dní. Pokud byste měl/a jakékoli další dotazy, obraťte se prosím přímo na realizační tým zastoupený Alanem Fínou (telefon: +420 607 720 868, e-mail: finaal00@upol.cz).

Děkujeme a těšíme se na případnou spolupráci.

S pozdravem,

Alan Fína

Katedra psychologie
FF Univerzita Palackého
Křižkovského 10, 771 80 Olomouc
www.psych.upol.cz

Příloha 5: Informace pro vedení školy ve výzkumné studii

Informace pro ředitele škol k výzkumné studii: „Diagnostika místa kontroly (locus of control) a jeho využití při práci s adolescenty ve věku 15-19 let (běžná populace)“

Vážená paní ředitelko, vážený pane řediteli,

dovolte nám, abychom Vás seznámili s procedurální stránkou naší případné spolupráce na studii, která je zaměřená na analýzu a standardizaci několika dotazníkových metod (bližší informace o dotaznících viz níže). Vaše škola byla vybrána pro testování náhodným výběrem ze seznamu všech středních průmyslových škol v ČR.

Naším cílem je získat vyplněné dotazníky od Vašich žáků ve věku 15 až 19 let. Sběr dat bude probíhat prostřednictvím skupinové administrace, která bude probíhat osobně v jednotlivých třídách Vaší školy. Znamená to, že bychom soubor dotazníků administrovali žákům prvních až čtvrtých ročníků. Výběr konkrétních tříd bychom nechali na telefonické domluvě s Vámi. Administrace testové baterie trvá jednu vyučovací hodinu (45 minut). Při administraci dotazníků bychom Vám chtěli komplikovat výuku co nejméně, a proto škole vyjdeme maximálně vstříc při domlouvání, ve kterých vyučovacích hodinách budeme moci testovat. Nicméně preferujeme dopolední vyučovací hodiny, kdy jsou žáci relativně méně unaveni. Před administrací budou žáci seznámeni se záměrem studie a etickými pravidly. Během administrace dotazníků není přítomnost vyučujícího nezbytně nutná. Z našeho pohledu je žádoucí spíše absence pedagoga, neboť jeho/její přítomnost může na žáky během práce na dotaznících působit rušivým dojmem. Celé testování je zcela **anonymní** a odpovídá všem etickým standardům psychologického testování formou dotazníků na dané populaci. Data budou chráněna proti zneužití.

Předpokládaný počet vyplněných testových baterií z face to face administrování je cca 1000 pro celé území České republiky.

Výsledkem celé výzkumné studie pak bude vznik psychodiagnostického nástroje, který poskytne možnost získat v krátkém čase informaci o tom, zda má daný adolescent spíše externí či spíše interní místo kontroly, resp. místo řízení (locus of control). Díky realizovanému výzkumu tak vznikne screeningový nástroj využitelný jak v testové části klinického vyšetření (psychologové) či v edukačním procesu (školní psychologové), tak v poradenství (psychologové, speciální pedagogové, sociální pracovníci).

Místo řízení (locus of control) je koncept, který vychází z rámce sociální teorie učení dle Juliana Rottera. Postihuje subjektivní pocit kontroly jedince nad důsledky jeho chování. Dle Rottera se na koncích kontinua nachází internalita a externalita.

Osoby s interním místem řízení věří, že se jejich život vyvíjí zejména v závislosti na jejich schopnostech, činnosti a úsilí, a že svůj život mají pevně ve svých rukou. Jsou přesvědčení, že jsou události podmíněny jejich vlastním chováním nebo jejich relativně stálým charakteristikám. Tzv. internalisté bývají zdravější, spokojenější a lépe zvládají zátěžové situace.

Jedinci s externím místem řízení vnímají posílení, které následuje po jeho chování jako nezávislé na jejich vlastních činech. Odměnu a trest tedy přičítají vnějším okolnostem, které nemohou ovlivnit – např. náhodě, moci jiných lidí, štěstí nebo osudu. Tito lidé pak často používají pasivní strategie zvládání zátěže, objevují se u nich pocity bezradnosti, vzdávání se. Rovněž se u nich objevuje častěji problémové chování a je u nich větší riziko sebevražedného jednání.

Místo řízení tedy ovlivňuje plánování a zahájení chování zaměřeného na cíl jak v běžných, tak v obtížných životních situacích, má také souvislost s psychickou odolností a má zmírňující účinek na stres u dospívajících,

Informace o místě řízení u adolescentů jsou důležité při realizaci preventivních programů, kdy znalost osobnostního nastavení jednotlivých adolescentů zvyšuje efektivitu takovýchto programů. Prostřednictvím výzkumu rovněž vzniknou populační normy pro dospívající ve věku 15-19 let, které poskytnou uživateli budoucího psychodiagnostického nástroje jednoduchý a rychlý přehled toho, jak si adolescent vede v tomto rysu vzhledem k populaci vrstevníků.

Testovou baterii bude celkem tvořit 7 dotazníků v tomto pořadí:

Škála místa kontroly Zemanová a Dolejš – SMKZD (Zemanová, Dolejš)

Tento nástroj je určen ke zkoumání a určení místa řízení (externí/interní) u adolescentů, resp. mapuje jejich subjektivní přesvědčení o jejich možnostech ovládnutí zdrojů posílení. Dotazník vychází z teorie sociálního učení dle Rottera. Obsahuje 45 položek a jeho administrace trvá přibližně 10 minut.

Příklad položek v metodě:

Mám často smůlu.

Pokud chci v něčem uspět, musím tvrdě pracovat.

Škála interního a externího místa kontroly – IE-4 (Kovalevová, 2012)

Dotazník obsahuje 10 tvrzení, respondenti zde vyjadřují míru souhlasu či nesouhlasu s tvrzeními. Metoda mapuje umístění místa kontroly. Dotazník je určen také pro dospělou populaci. Vzhledem k počtu položek je jeho administrace velmi rychlá.

Příklad položek v metodě:

Svůj život mám ve svých rukou.

Náhoda určuje, co se stane v mém životě.

3) Krátká škála pro posouzení orientace locus of control v průzkumech populace (Jakoby & Jacob)

Škála vychází z Rotterovy teorie učení. Byla používána pro studie, které realizoval Německý institut pro výzkum mládeže. Škála obsahuje 6 výroků, respondenti zde vyjadřují míru souhlasu či nesouhlasu s výroky. Její administrace velmi rychlá.

Příklad položek v metodě:

Když narazím na problém nebo překážku, obvykle najdu cestu a způsob, jak je překonat.

Často mám pocit, že mám malý vliv na to, co se mi děje.

4) Škála depresivity Dolejš, Skopal, Suchá – SDDSS (Dolejš, Skopal, Suchá)

Nástroj informuje o míře depresivity u adolescentů. Dolejš, Skopal a Suchá vytvořili metodu v roce 2013. Zaměřuje se na oblast vztahu k sobě a k ostatním lidem (jako je např. sebekritika, pesimismus, pocity viny nebo podrážděnost). Škálu tvoří 20 položek, jejichž vyplnění trvá cca 5–10 minut.

Příklad položek v metodě:

Jsem stále smutný/á a nemohu se z toho dostat.

Jsem sám/sama sebou znechucen/a.

5) Výskyt rizikového chování u adolescentů - VRCHA (Dolejš, Skopal)

Tento orientační screeningový dotazník je zaměřen na nejčastější formy rizikového chování u adolescentů – jako je užívání alkoholu, tabákových výrobků, marihuany; šikana, kyberšikana, porušování školních pravidel, agresivita, kriminalita. Obsahuje 18 položek. Celkový čas potřebný k administraci je cca 5 min.

Příklad položek v metodě:

Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?

Byl/a jsi někdy během svého života „za školou“?

Škála osobnostních rysů představující riziko z hlediska užívání návykových látek – SURPS (Dolejš, Miovský, Řehan podle Conrod a Woicik)

Screeningová metoda SURPS měří čtyři základní osobnostní charakteristiky (úzkostnost, skleslost, vyhledávání zážitků a impulzivitu), které mohou sloužit jako prediktory rizikového chování u adolescentů. Dotazník obsahuje 23 otázek.

Příklad položek v metodě:

Mám pocit, že nejsme úspěšný/á.

Rád/a dělám věci, které mi trochu nahánějí hrůzu.

Škála interního-externího místa kontroly CNSIE (Nowicki, Strickland)

Dotazník je zaměřen na zjištění lokalizace místa kontroly vycházející z Rotterovy koncepce. Dotazník obsahuje 40 položek s dichotomickou volbou odpovědi (ano-ne). Metoda je určena pro respondenty od 9 do 18 let. Administrace trvá 10-15 minut.

Příklad položek v metodě:

Existují podle tebe děti, které mají od narození ve všem víc štěstí?

Věříš tomu, že většinou můžeš ovlivnit, co se stane zítra, tím, co uděláš už dnes?

V oblasti adolescence a osobnostních charakteristik jsme publikovali tyto statě:

ZEMANOVÁ, V., DOLEJŠ, M. Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. 151 s. IBN 978-80-244-4492-5.

Online <http://psych.upol.cz/wp-content/uploads/2015/04/02Dolejs-Zemanova-Zivotni-spokojenost.pdf>

ZEMANOVÁ, V., DOLEJŠ, M. Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež aneb jak se liší od „normálních“ adolescentů? In PhD existence: československá psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. s. 280 – 297. ISBN 978-80-244-4694-3

Online

http://www.contexo.cz/files/other/filemanager/Files/PHD%20V/phdexistence_web.pdf

DOLEJŠ, M. Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 189 s. ISBN 978-80-244-2642-6.

Online: http://www.ff.upol.cz/fileadmin/user_upload/FF-katedry/psychologie/Sborniky_a_monografie/dolejs/Dolejs_Martin_-_Efektivni_vcasna_diagnostika.pdf

DOLEJŠ, M., SKOPAL, O., SUCHÁ, J., VAVRYSOVÁ, L., ČAKIRPALOGLU, P. Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů. Olomouc: Univerzita Palackého, 2014. 153 s. ISBN 978-80-244-4181-8.

Online <http://psych.upol.cz/wp-content/uploads/2014/10/Protektivn%C3%AD-a-rizikov%C3%A9-osobnost%C3%AD-rysy-u-adolescent%C5%AF-Dolej%C5%A1-Skopal-Sucha-a-kol..pdf>

SKOPAL, O., DOLEJŠ, M., SUCHÁ, J. Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň. Olomouc: Univerzita Palackého, 2014. 73 s. ISBN 978-80-244-4223-5.

Online <http://psych.upol.cz/wp-content/uploads/2015/01/Vybran%C3%A9-osobnostn%C3%AD-rysy-a-rizikov%C3%A9-formy-chov%C3%A1n%C3%AD-u-%C4%8Desk%C3%BDch-%C5%BE%C3%A1k%C5%AF-a-%C5%BE%C3%A1ky%C5%88.pdf>

V průběhu několika dnů Vás budeme kontaktovat telefonicky, abychom dohodli konkrétní podmínky případné spolupráce a datum návštěvy. Stejně tak rádi zodpovíme případné další dotazy a nejasnosti týkající se administrace a dalších náležitostí testování.

Děkujeme.
S pozdravem

Alan Fína

Katedra psychologie
FF Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
www.psych.upol.cz